

Parkplan Kungsholmen

Del 1

Strategier för utveckling av parker och
gröna gaturum
Juni 2017

Beställare

Kungsholmens stadsdelsförvaltning, Stockholms stad

Projektgrupp

Fredrik Ekroth, Kungsholmens stadsdelsförvaltning, projektledare

Britt Mattsson, Kungsholmens stadsdelsförvaltning

My Peensalu, Kungsholmens stadsdelsförvaltning

Referenspersoner

Henri Dehaim, trafikkontoret

Helena Åkerlindh, Kungsholmens stadsdelsförvaltning

Christian Karlsson, exploateringskontoret

Kristina Dunker, stadsbyggnadskontoret

Konsulter

Andersson Jönsson Landskapsarkitekter AB:

Viktoria Arvidsson, Landskapsarkitekt

Fredrik Dunér, Landskapsarkitekt

Oskar Mellegård, Landskapsarkitekt

Johanna Rydberg, Landskapsarkitekt

Fotografier, kartor och illustrationer

Andersson Jönsson Landskapsarkitekter AB, där ej annat anges.

Omslagsbild: Klas Fahlén

Historiska kartor och bilder på sid. 15-19 enligt förteckning sid. 51.

Tryck

Edita Bobergs AB

Antagen i Kungsholmens stadsdelsnämnd 15 juni 2017.

Parken i den växande staden

Stockholm är en av Europas mest attraktiva huvudstäder, och hela stockholmsregionen växer kraftigt. Bara inom Stockholms stad har befolkningen de senaste åren ökat med 10 000 personer varje år. Fram till cirka år 2020 beräknas staden växa till en miljonstad.

Parkens roll i den växande staden har hamnat mer i fokus och nyttjandet av stadens offentliga rum har ökat påtagligt. Mycket pekar på att parkernas och naturens betydelse som mötesplatser och som platser för rekreation och återhämtning kommer att fortsätta öka i takt med att staden växer och att fler människor bor allt tätare. Med en klimatutveckling som ger högre temperaturer och ett förändrat nederbördsmönster får stadens närnatur, dess parker och gatornas grönska en allt viktigare roll för att vi överhuvudtaget ska kunna leva och må bra i staden. Stadens parker, natur och vatten fungerar som en livsviktig grön och blå infrastruktur som bland annat renar vatten, dämpar buller och reglerar temperaturen.

För Kungsholmen innebär det här att parker och offentliga rum behöver bli mer flexibla och fungera på många olika sätt, under olika tider på dygnet och året. Samnyttjande av ytor kommer att bli ännu viktigare, och behovet av drift och skötsel kommer att öka då vi blir fler som använder de offentliga rummen. Det innebär också att grönskan i stadsdelsområdets parker och gaturum behöver värnas, kopplas ihop bättre och utvecklas vidare för att fortsatt kunna leverera livsnödvändiga ekosystemtjänster och bidra till en attraktiv och hållbar stad.

Rålambshovsparken – en av Kungsholmens viktiga och populära parker. Fotograf: Lennart Johansson, Stockholms stads bildbank.

Bakgrund

Efter ett beslut i kommunfullmäktige 2006 arbetar Stockholms stad med att ta fram lokala parkplaner för stadens samtliga stadsdelsområden. Parkplanerna utgör vägledande dokument som beskriver hur parker, bostadsnära natur och gröna gaturum inom stadsdelsområdena ska vårdas och utvecklas för framtiden.

Parkplan Kungsholmen är uppdelad i två delar. Parkplan Kungsholmen Del 1 beskriver övergripande strategier för parkutvecklingen inom stadsdelsområdet. Här redovisas hur de ekologiska sambanden ser ut och var de rekreativa och kulturhistoriska värdena finns. Parkplan Kungsholmen Del 2 beskriver och analyserar stadsdelsområdets samtliga parker avseende historik, innehåll, karaktär och värden. Även strategier för utveckling av respektive park presenteras.

Parkplan Kungsholmen omfattar parker och gröna gaturum som ägs och förvaltas av Stockholms stad. Hela stadsdelsområdet Kungsholmen med Stora och Lilla Essingen ingår i parkplanen.

Parkplanen ses över i sin helhet med ett intervall på mellan 5–10 år.

Planeringsunderlag

Följande strategi- och styrdokument har utgjort viktiga underlag för framtagandet av Parkplan Kungsholmen. Vid förändringar och fortsatt arbete med Kungsholmens parker bör likvärdigt planeringsunderlag beaktas.

Översiktsplan för Stockholm

Stockholms översiktsplan utgör ett viktigt styrdokument. I översiktsplanen pekas stadsutvecklingsstrategier ut för en hållbar tillväxt i strävan att nå stadens långsiktiga mål. Förslag till ny översiktsplan har tagits fram och samråd genomfördes december 2016 till januari 2017.

Grönare Stockholm

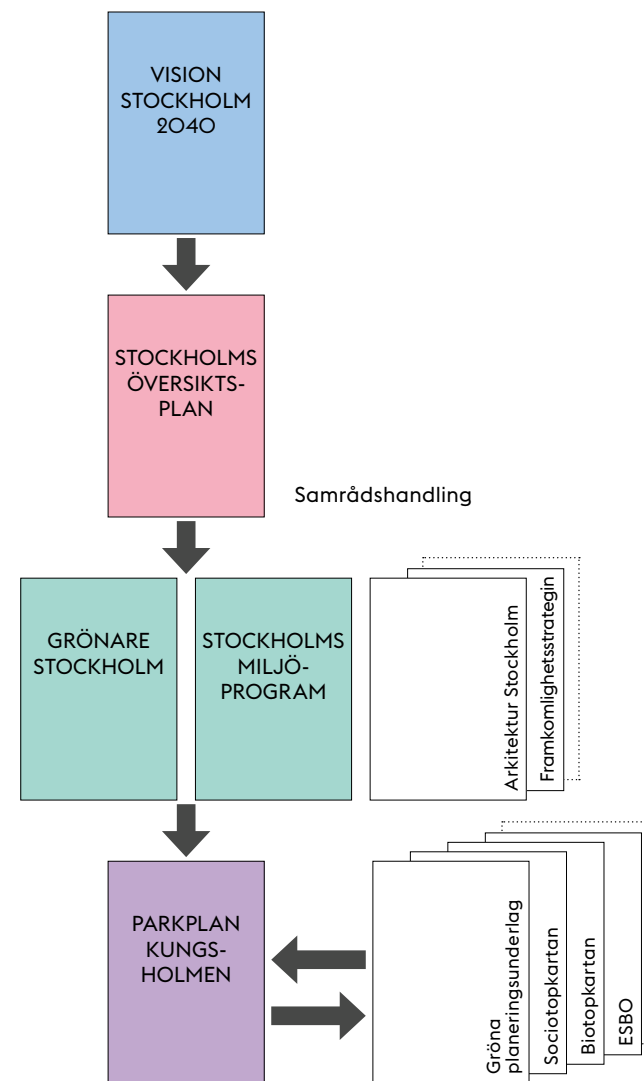
Strategidokumentet Grönare Stockholm, som antogs av kommunfullmäktige 2017, beskriver riktlinjer för planering, genomförande och förvaltning av stadens parker och naturområden. Dokumentet tydliggör hur stadens nämnder, bolagsstyrelser och tjänstemän ska arbeta långsiktigt med parker och naturområden. Grönare Stockholm har många beröringspunkter med systerdokumentet Arkitektur Stockholm, som beskriver stadens strategier för gestaltning av byggnader och offentliga rum.

Stockholms stads miljöprogram

Miljöprogrammet visar stadens ambitioner inom miljöområdet avseende mark- och vattenanvändning. Stockholms stads miljöprogram 2016–2019 innehåller sex miljömål och 30 delmål som staden ska uppfylla.

Sociotopkartan

Sociotopkartan och Sociotophandboken från 2003 beskriver och analyserar upplevelsevärden inom gröna friytor i Stockholms stad. En uppdatering av Sociotopkartan genomfördes 2014.

Stadens styrdokument och planeringsunderlag avseende park- och naturmark

Innehåll

Översiktskarta	6
Mål och strategier	7

1. Kungsholmens gröna karaktär 8

Stadsbild och identitet	8
Parkkaraktärer	10
Parkhistoria	13
Tidslinje över Kungsholmens parkhistoria	16
Kulturhistoriska värden	21
Mål och strategier	24

2. Kungsholmens gröna vardagsrum 26

Kungsholmens invånare	26
Parker för alla	28
Park- och naturtillgång	30
Kungsholmen växer	34
Mål och strategier	38

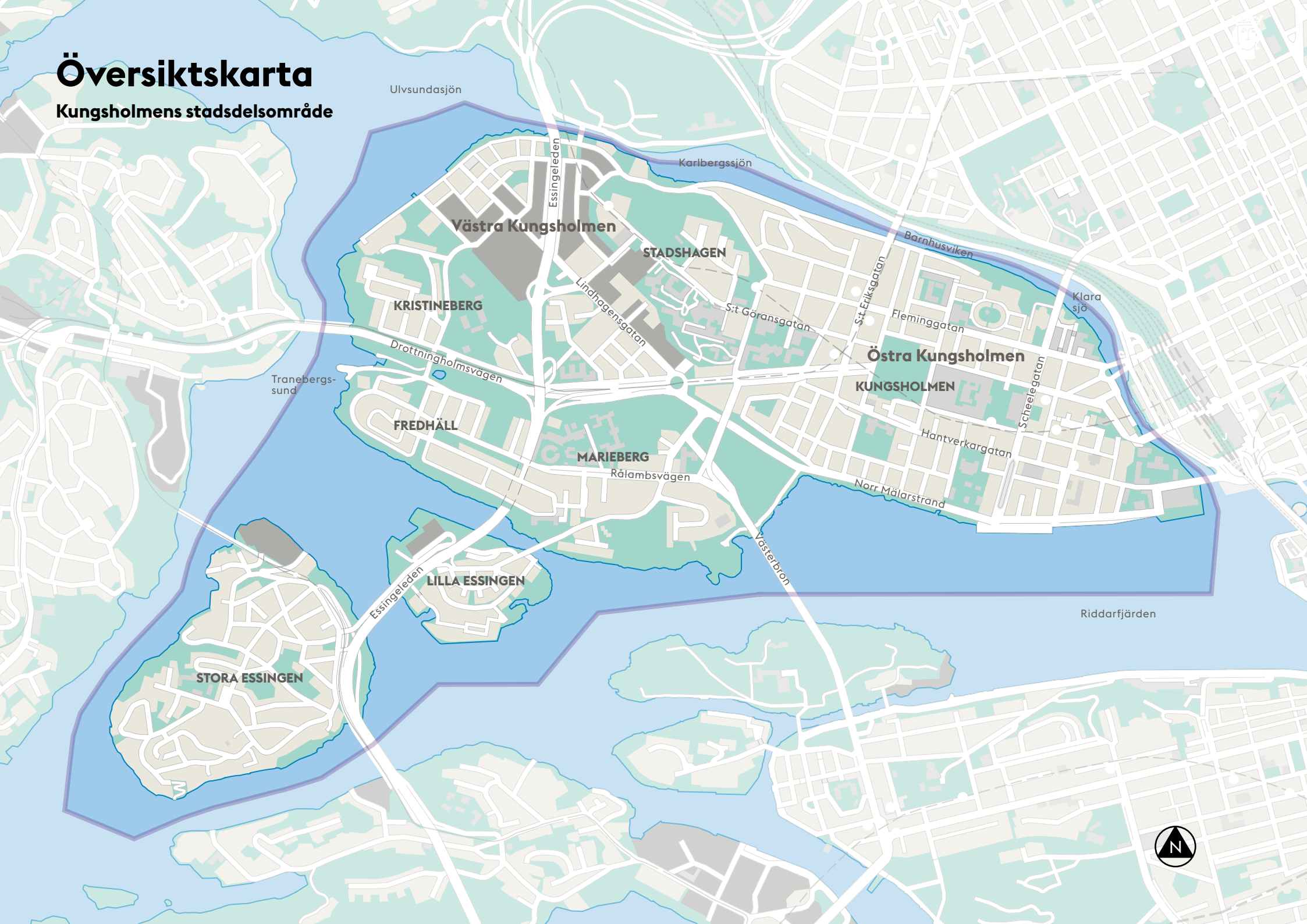
3. Kungsholmens gröna infrastruktur 40

Ekologiska samband	40
Parkernas ekosystemtjänster	42
Luft, buller och vatten	46
Mål och strategier	48

Källor.....	50
-------------	----

Översiktskarta

Kungsholmens stadsdelsområde

Mål och strategier

Sammanfattning av mål och strategier för utveckling av Kungsholmens parker, natur och gröna gaturum. Dessa beskrivs och utvecklas närmare under respektive kapitel *Kungsholmens gröna karaktär*, *Kungsholmens gröna vardagsrum* och *Kungsholmens gröna infrastruktur*.

1 Kungsholmens gröna karaktär

Kungsholmens karaktärsdrag och gröna kulturvärden ska förvaltas. Åtgärder som vidtas ska syfta till att värna och utveckla de kvaliteter och värdefulla natur- och kulturmiljöer som finns i stadsdelsområdet.

Genom att:

- Använda landskapets, naturens och parkernas karaktärer som utgångspunkt vid förnyelser.
- Värna och utveckla Kungsholmens gröna stråk.
- Värna Kungsholmens gröna stränder och mötet med vattnet.

2 Kungsholmens gröna vardagsrum

Kungsholmens parker ska bidra till ett rikt och hälsosamt stadsliv och möta den växande befolkningens behov. Tillgången till gröna mötesplatser ska vara god och parkerna ska utformas och skötas så att de tål ett ökat besöksstryck.

Genom att:

- Utveckla parker med höga upplevelsevärden och plats för alla.
- Skapa hållbara och tåliga parker.
- Ta tillvara allmänhetens stora engagemang.
- Verka för stärkt samarbete och för strategisk områdesplanering.

3 Kungsholmens gröna infrastruktur

På Kungsholmen ska ett rikt växt- och djurliv värnas. En hållbar grön infrastruktur ska vidareutvecklas för att bidra till stadens klimatanpassning och en mångfald av ekosystemtjänster.

Genom att:

- Nyttja parkernas kapacitet för klimatanpassning.
- Utveckla parkskötseln för en ökad biologisk mångfald.
- Verka för mer samarbete i syfte att stärka ekologiska samband.

1 Kungsholmens gröna karaktär

Kungsholmens parker, naturmark, stränder och gröna gaturum är viktiga karaktärsskapande element som binder samman stadsrum och områden. Kungsholmens varierade parkkaraktärer har kulturhistoriska värden som speglar olika tiders stadsbyggnadsideal och bidrar till stadsdelsområdets identitet.

Stadsbild och identitet

Landskapets förutsättningar

Stockholmslandskapet är tydligt präglat av sitt geografiska läge i skärningspunkten mellan Mälaren och Östersjön. Starka landskapselement som vattenytor, förkastningsbranter, åsar och dalstråk utgör grunden för stadens struktur och är en väsentlig del av Stockholms landskapsbild och dess skönhet.

Kungsholmens läge, omgiven av Riddarfjärden och Mälaren i söder samt Karlbergssjön och Barnhusviken i norr, är och har varit en viktig förutsättning för stadsbildningen och hur den utvecklats. De öppna vattenrummen framhäver Kungsholmens siluett och mötet med vattnet har stor visuell betydelse för upplevelsen av stadsdelsområdet från andra delar av staden, också på stora avstånd.

Kungsholmens stadsbild har vuxit fram utifrån landskapets ursprungliga topografi och struktur. De östra delarna var en del av innerstaden redan på 1800-talet medan västra Kungsholmen bebyggdes betydligt senare, eftersom det låg relativt långt från innerstaden, var kuperat och svårbebyggt. Berg och branta sluttningar lämnades från början orörda

såsom Stadshagsberget, Kristineberg och Marieberg. I takt med utvecklingen av nya byggmetoder kunde staden med tiden växa västerut. När västra Kungsholmen byggdes ut utvecklades de inre dalstråken till det långsträckta parkstråket Tranebergssund – Fredhällsparken – Rålambshovsparken, som idag är ett av Kungsholmens gröna signum.

Stenstaden

Östra Kungsholmen är ett av de mest centralt belägna områdena i Stockholm med tät stenstadsbebyggelse och väl avgränsade parkrum. Stadsdelen präglas av Albert Lindhagens stadsregleringsplan från sent 1800-tal med karaktäristiskt rätvinkliga gator och bebyggelse i slutna kvarter. Bergiga områden reserverades för parkanläggningar, exempelvis Kronobergsparken och Pontonjärsparken. Stadsplaneidealet formade alléer, esplanader, stjärnplatser och rektangulära kvarter.

Fredhäll och Kristineberg

Fredhäll och Kristineberg utgör stenstadens krans och började byggas i större skala under 1930- och 1940-talen, på mark som tidigare inte lämpat sig för

Stenstaden, Kungsholmstorg

Hus i park, Fredhäll

bebyggelse. Områdena kännetecknas av idealet "hus i park", med fristående flerbostadshus omgärdade av grönska. Bebyggelsestrukturen är glesare och parkerna binds samman av gröna sammanhängande stråk. Det funktionalistiska idealets stora allmänna parker fungerar idag som viktiga gröna samlingsplatser. Eftersom stadsdelarna planerades under en tid då stadsplaneringen tillämpade strikt separering av bostads- och arbetsområden har området till stora delar förortskaraktär, sitt centrala läge till trots.

Lilla Essingen

Lilla Essingen bebyggdes under samma tid som Fredhäll och Kristineberg med likartad bebyggelse och insprängd grönska. Under senare år har Luxområdet bebyggts med nya bostäder kring de tidigare industrilokalerna. Ön är idag högt exploaterad men har i huvudsak gröna stränder med allmänna promenadstråk.

Stora Essingen

Stora Essingens kuperade höjder präglas av villa-bebyggelse från efterkrigstiden och bostadshus i tre våningar. Området är grönt och lummigt men har få allmänna parker. En stor del av strandlinjen är ianspråktagen av privata tomter.

Marieberg

Mariebergs storskaliga bebyggelse, omgiven av lummig grönska utgör Kungsholmens koppling mot Södermalm via Västerbron. Stadsstrukturen i Marieberg är samtida med cityomvandlingen under 1960-talet, då stora delar av Stockholms innerstad fick en ny utformning. I Marieberg uppfördes tids-

typiskt storskaliga byggnader såsom DN-skrapan, Sweco-huset, Erlanderhuset och kvarteret Silvieberg – alla omslutna av grönska som bildar en karaktäristisk front av vegetation mot vattnet.

Nordvästra Kungsholmen

Nordvästra Kungsholmen omfattar stadsdelarna Kristineberg, Hornsberg och Stadshagen som sedan tio år tillbaka genomgår en omfattande förändring från industriområde till bostads- och kontorsområde. Området är under omvandling till en tätbebyggd innerstadsstadsdel med en blandning av bostäder, arbetsplatser, service och parker. Bebyggelsestrukturen utmärks av slutna kvarter och högre byggnader. Flera parker är nyligen anlagda och delar av den gröna infrastrukturen präglas av ett högt besöksstryck.

Trafikleder

Kungsholmens stadsstruktur påverkas till stor del av 1960-talets stadsplaneideal med fokus på bilism och trafikseparering. Vid den tiden byggdes motorvägen Essingeleden över Essingeöarna och västra Kungsholmen. Även Barnhusbron är ett tydligt exempel på 1960-talets ideal med breda körytor som idag delvis används för parkering. Flera stora trafikleder skär genom Kungsholmens inre delar och har stor påverkan på stadsdelsområdet, både genom bullerpåverkan och barriäreffekter.

Stränder

Stränderna har stor betydelse för Kungsholmens gröna karaktär, för friluftslivet och för den biologiska mångfalden. På 1800-talen kantades många

Bostäder från början av 2000-talet, Lilla Essingen

av stränderna av industrier och verksamheter som var smutsiga och illaluktande och som därför behövde ligga utanför stadskärnan. Allteftersom staden byggdes ut avvecklades industrierna. Kungsholmens strandpromenader började anläggas och marken längs stränderna blev successivt tillgänglig för allmänheten. Utbyggnaden har sedan pågått etappvis från 1930-talet och fram till våra dagar. Idag är det möjligt att gå längs stränderna runt hela Kungsholmen.

På Lilla Essingen är alla stränder tillgängliga för allmänheten vilket gör det möjligt att promenera runt hela ön. På Stora Essingen är stränderna tillgängliga på norra, östra och delar av södra sidan. Resterande områden är ianspråktagna av privata tomter.

Parkkaraktärer

Vilken karaktär en park har är avgörande för hur den upplevs, används och tas i anspråk. Karaktären är viktig att identifiera och beskriva för att veta hur respektive park kan värnas och utvecklas. Parkkaraktären beskriver parkens utformning, typ av innehåll och ger en indikation på förutsättningarna för skötseln. Karaktären ska användas som målbild vid programskrivningar och vid upprättande av skötselplaner. Här beskrivs översiktligt de typer av parker, naturmarksområden och gröna platser som finns inom stadsdelsområdet. I Parkplan Kungsholmen del 2.1 och del 2.2 beskrivs varje park separat och mer ingående.

Allmänt kännetecknande för parkerna på östra Kungsholmen är att de är väl definierade. De präglas tydligt av att omges av gator och kvarter. På västra Kungsholmen utgörs parkerna däremot av en ofta sammanhängande struktur av grönska och naturmark mellan mer eller mindre fristående byggnader. Andra karaktäristiska parktyper inom stadsdelsområdet är strandparker, klippstränder och kajstråk längs öarnas ytterkanter.

Stadsparker

Stadsparker är stora, mångfunktionella parker som ofta ligger centralt belägna i stadsdelarna. Stadsparkerna fungerar för lek, motion, avkoppling, samvaro och evenemang. De har ofta höga skötselbehov på grund av högt besöksstryck. Stadsparker inom Kungsholmens stadsdelsområde är exempelvis Rålambshovsparken, Fredhällsparken, Konradsbergsparken och Kristinebergs Strandpark.

Bergsparker

Stockholms bergsparker är kuperade parker med stora nivåskillnader, berg i dagen och stora gamla träd. Kronobergsparken är en bergspark från slutet av 1800-talet och var från början ett område som lämnades orört då det var svårt att bebygga.

Kvartersparker

Kvartersparken är en mindre park, inom ett kvarter eller mindre del av en stadsdel. De är viktiga främst ur ett lokalt perspektiv och utgör bostadsnära, gröna oaser med plats för lek, promenader, avkoppling och samvaro. Kungsholmens kvartersparker utgörs av exempelvis Pontonjärparken, Rudbecksparken, Sankt Göransparken, Signalparken, Spårvägsparken och Sysslomansparken.

Parktorg

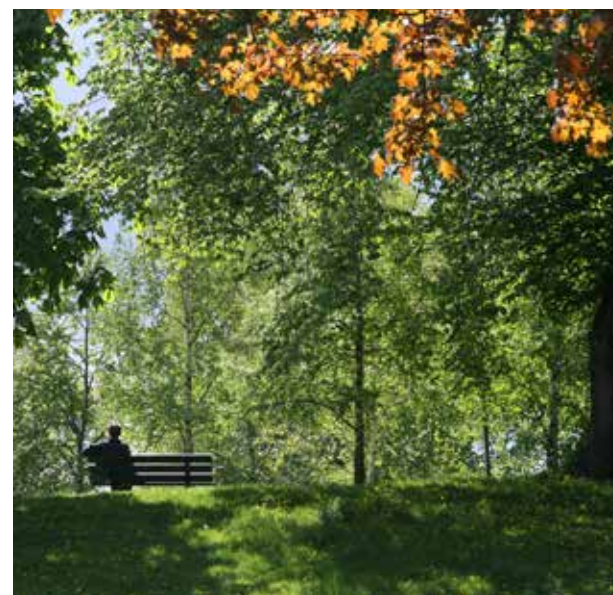
Parktorgen är, som namnet beskriver, grönskande platser eller torg med rekreationsvärden. Karaktäristiska parktorg är Fridhemsplan, Kungsholms-torg och Thorildsplan.

Fickparker

Fickparkerna påminner om parktorgen men är inte alltid en lika tydlig del av den överordnade stadsstrukturen. Gemensamt för fickparkerna är att de är välordnade små grönskande platser inklädd mellan bebyggelsen. Exempel på fickparker är Plättlaggen, Pipers ficka och Holmiaparken.

Stadspark, Kristinebergs strandpark

Bergspark, Kronobergsparken

Kaj- och strandpark, Luxviken

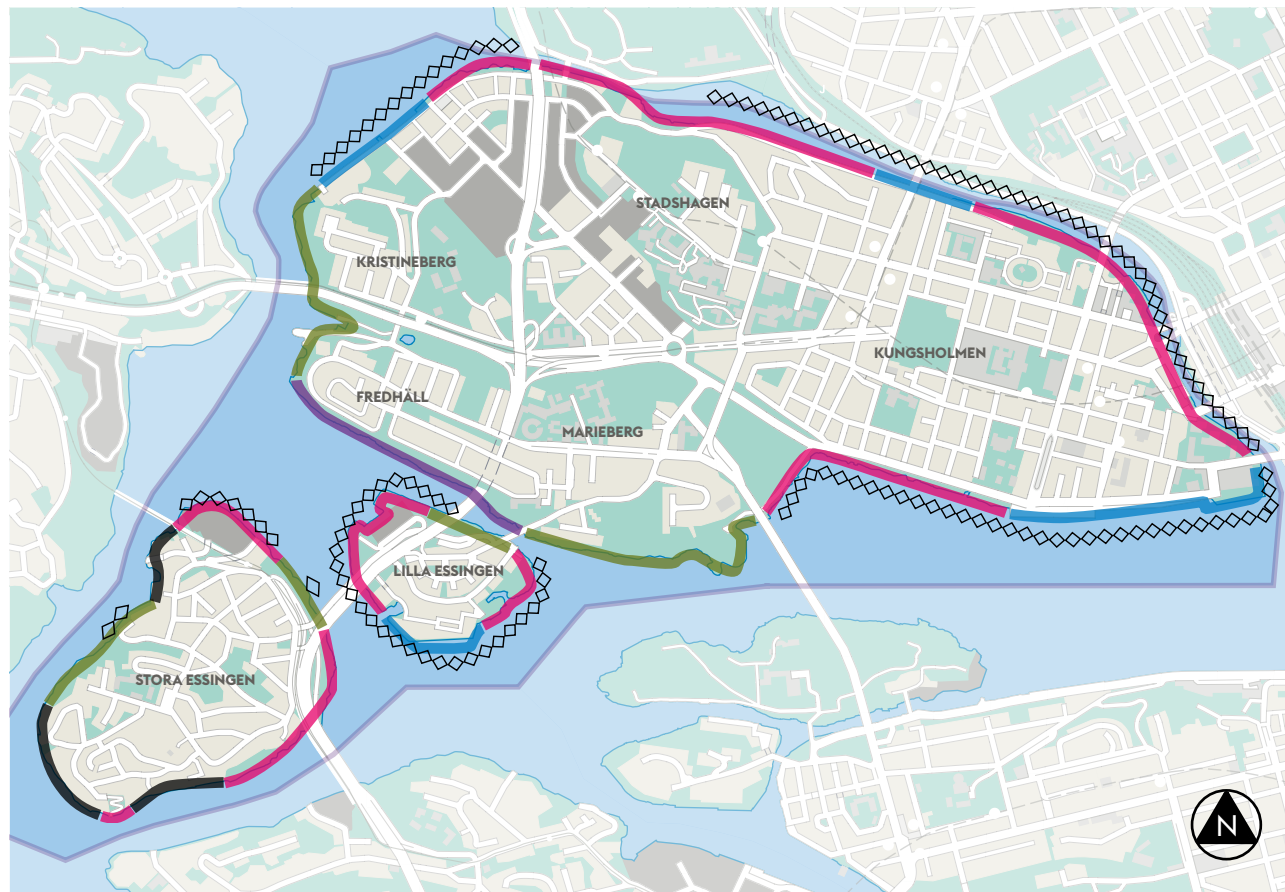
Kaj- & strandparker

Kungsholmens stränder har olika karaktärer såsom naturstränder, klippstränder och hårdgjorda stränder i form av kajer.

Stränderna har stor betydelse för Kungsholmens gröna karaktär, för friluftslivet och för den biologiska mångfalden.

Idag är det möjligt att gå längs vattnet runt hela Kungsholmen. Även på Lilla Essingen är stränderna tillgängliga för allmänheten och det är möjligt att promenera runt hela ön. På Stora Essingen är stränderna tillgängliga på norra, östra och delar av södra sidan. Resterande områden är ianspråktaga av privata tomter.

Kungsholmens kaj- och strandparker utgör viktiga platser och stråk. Nordöstra delen av Kungsholmen

Kungsholmens gröna gaturum och möten med vattnet

- Hårdgjord kaj
- Promenad med parkkaraktär
- Promenad med naturkaraktär
- Klippstrand
- Otillgänglig/privat strand

- ◇◇◇◇ Utfylld strandlinje
- Källa: Byggnadsgeologisk karta 1980, boken Si här har du Lillan av Jahn Charleville 1996, samt egna observationer

gränsar mot Karlbergskanalen, Karlbergssjön och Klara sjö med Norrmalm på andra sidan. Övriga stränder utgör viktiga vattenfronter med vyer mot omgivande öar och vatten. Vattenfronten mellan Västerbron och Stadshusbron är ett utpekat karaktärsdrag inom riksintresset *Stockholms innerstad med Djurgården*.

Naturparker

Naturparker är parker i naturmiljö och återfinns ofta på stadens höjdryggar eller längs strandområden. Områdena används för motion, promenader, lek, bad och naturupplevelser. Exempel på naturparker är Stadshagsklippan, Kristinebergsparken och Oxhålsberget.

Naturkvarter

Naturkvarter utgörs av gröna stråk genom eller kring bebyggelse. Här återfinns ofta stora värdefulla träd nära bebyggelsen, skogsbeklädda höjdryggar och bergsluttningar. Naturkvarter fyller en viktig funktion som närnatur för boende. De synliggör årstidsväxlingar och kan nyttjas för promenader och lek. Exempel är områdena kring Orvar Odds väg, Stagneliusvägen och Snoilskyvägen i Fredhäll samt Kristinebergshöjden.

Park- och naturstråk

Park- och naturstråk är ofta långsmala och slingrar sig inom eller kring bebyggelse med öppna gräsytor och sittplatser för avkoppling. Exempel på park- och naturstråk finns i anslutning till Love Almqvists väg, Nordenflychtsvägen, Rålambsvägen och Stadshagskolan.

Parkgator

Utöver specifika parker finns också karaktärs-skapande gröna gator inom stadsdelsområdet som binder samman parker och grönområden. Exempel på parkgator är Ola Hanssonsgatan och Rålambsvägen.

Övriga parkytor

På Kungsholmen finns parkytor som inte faller in under någon särskild parkkaraktär. Dessa så kallade övriga parkytor utgörs av exempelvis områden längs Essingeleden, Brovaktarparken och Lindhagensplan.

Dessutom finns andra gröna platser som inte är allmän platsmark* men som ändå är viktiga för stadsdelsområdets karaktär och för dess invånare. Dessa utgörs av Kungsholmens institutionsparker, kyrkogårdar och större skolgårdar bland vilka vi finner Stadshusets trädgård, Landstingshusets gård, Campus Konradsberg, Kungliga Myntet, Piperska muren, Sankt Görans sjukhus, Stockholms sjukhem, Kungsholmens kyrkogård, Essinge kyrka, Sankt Görans kyrka, Lärarnas Hus på Stora Essingen och Trygg Hansarhusets gård.

* Allmän platsmark är all mark som betecknas natur, park eller gata i detaljplan.

Park- och naturstråk, Park längs Rålambsvägen

Naturpark, Fredhällsklipporna

Parkhistoria

1600- och 1700-tal

Större delen av Kungsholmen var länge ett område i stadens utkanter. De östra delarna av stadsdelsområdet låg dock innanför stadens tullar när tullstaketet uppfördes i början av 1600-talet, ungefär i läge för dagens S:t Eriksgatan. Tullstaketet flyttades med tiden längre ut men avgränsningen mellan innerstad och ytterstad kan fortfarande avläsas i den täta stenstadsbebyggelsens utbredning.

De äldsta parkerna på Kungsholmen var privata trädgårdar eller institutionsparker. Under 1600-talet började förmögna stadsbor att anlägga så kallade malmgårdar på malmarna utanför stadskärnan. Malmgårdarna bestod av större trädgårdstomter med herrgårdsliknande bebyggelse och användes för nyttoodling och som sommarbostäder.

På 1670-talet lät Emund Gripenhielm uppföra en trädgård med tillhörande malmgård längst ut på Kungsholmens östra udde. I slutet av 1600-talet fick byggnaden nya ägare och föreståndaren Urban Hjärne lät anlägga en trädgård med medicinalväxter. På 1750-talet öppnades Sveriges första sjukhus, Serafimerlasarettet, på området. Under 1600-talet uppfördes också malmgården Piperska muren där Carl Piper lät anlägga en stor barockträdgård med klippta häckar, grottor, orangerier, terrasser och trappor. Den dåtida trädgården Piperska muren sträckte sig över ett mycket större område än det som idag finns kvar i kvarteret mellan Scheelegatan och Pipersgatan.

På nordvästra Kungsholmen uppfördes malmgården Kristinebergs Slott 1750 och omgavs då av en stor

lustträdgård och en lindallé ner mot Ulvsundasjön. Slottet ersatte ett tidigare lusthus med tillhörande barockträdgård.

I mitten av 1700-talet låg enstaka gårdar, malmgårdar och verksamheter glest placerade på Kungsholmen. I öster låg Kungsholms kyrka och Glasbruket (i närheten av nuvarande stadshuset), vid Rålambshov låg Salpeter bruk där man framställde krut och vid Marieberg fanns en porslinsfabrik. Malmgårdar som än idag delvis finns kvar på Kungsholmen är Gripenhielska malmgården, Kristinebergs slott, Piperska muren, Rålambshovs gård, Smedsudden och Triewalds malmgård (se karta sid. 15).

1800-tal

På 1800-talet var Kungsholmen fortfarande en glest befolkad idyll med åkrar och tobaksland. Flera industrier började dock anläggas och Kungsholmen blev med tiden en utpräglad fabriks- och arbetarstadsdel. På konstnären Carl Johan Billmarks stockholmspanorama från 1868 syns ”Eldkvarn”, Stockholms första ångkvarn, och Serafimerlasarettet. Även Bolinders mekaniska verkstad som låg norr om Serafimerlasarettet och Garnisonssjukhuset från 1837 är avbildade liksom det då nybyggda Konradsbergs hospital med tillhörande park.

Marieberg fungerade under 1800-talet delvis som ett militärt område med flera garnisoner såsom Högre artilleriläroverket och Trängbataljonen.

De hygieniska och sociala förhållandena i Stockholm var mycket dåliga i mitten av 1800-talet och i slutet av seklet började Albert Lindhagens stads-

Carl Johan Billmarks stockholmspanorama från 1868 med ett till stora delar obebyggt Kungsholmen långt bak i mitten av bilden. Källa: Stockholms stadsmuseum

regleringsplan genomföras. Den täta stenstaden, rutnätstaden, anlades på östra Kungsholmen. De svårbyggda höjderna sparades och blev stadens nya bergsparker för att ge sundare luft till stadens invånare. Kronobergsparken anlades vid denna tid och utformades i den stil som då var förhärskande i norra Europa med slingrande gångar, mjukt formade gräsytor och många olika trädarter, gärna exotiska. Rabatter och gräsytor var inhägnade. Parkerna var på den här tiden vackra anläggningar som främst skulle nyttjas för promenader.

Parker i början av 1900-talet

Flera institutionsparker tillkom i början av 1900-talet såsom Polis- och Rådhusparken. Ungefär samtidigt påbörjades utbyggnaden av Norr Mälarstrand och Kungsholmstorg anlades. Strandpromenader började anläggas på 1920-talet när delar av Serafimer-

lasarettets park togs i anspråk och det nuvarande stadshuset och dess trädgård byggdes. Stadshuset invigdes 1923. När Bolinders fabriker lades ner på 1930-talet fortsatte utbyggnaden av strandpromenaden med delen söder om Kungsbroarna.

I början av 1920-talet fanns nio koloniområden på västra Kungsholmen med cirka 900 trädgårdslotter. Skörden från koloniträdgårdarna blev för många en viktig resurs under de svåra krigsåren. Idag finns endast ett av dessa områden kvar, Karlbergs–Bro.

På 1930-talet anlades Pontonjärparken, delvis på en bergssluttning där det tidigare funnits militärkaserner för pontonjärer och andra soldater.

Funktionalismen och Stockholmsskolan

En brytningstid för utformningen av parkerna ägde rum i och med funktionalismens genombrott på 1930-talet. Det var då som stadsdelarna Fredhäll och

Fredhällsparken 1939. Fotograf: Oscar Bladh, Stockholms stadsmuseum. Bilden är beskuren.

Kristineberg byggdes ut. Sol, luft och grönska skulle omsluta byggnaderna och i parkerna gavs plats för lek, idrott och friluftsliv. De sociala värdena i parkerna lyftes fram och utvecklades.

Holger Blom blev stadsträdgårdsmästare i Stockholm 1938 och under hans tid utvecklas den parkstil som blivit känd som Stockholmsskolan (se faktaruta sid. 21). Tillsammans med arkitekten Erik Glemme gjorde han parkerna mer lättillgängliga. Parkerna skulle fungera som samlingsplatser och parklekar, plaskdammar, bollplaner och friluftsteatrar anlades. Mälarlandskapet utgjorde en viktig inspirationskälla för parkernas utformning och under denna tid placerades även mycket konst ut i parkerna.

Under sin tid som stadsträdgårdsmästare byggde Blom tillsammans med Glemme många parker. Ett typexempel är parkstråket med Norr Mälarstrand, Rålambshovsparken och Fredhällsparken. Fredhällsparken började byggas 1935, strax efter att Tranebergsbron byggts och invigts. Anläggningsarbetena för Rålambshovsparken pågick huvudsakligen 1936–1953 och strandpromenaden längs Norr Mälarstrand började anläggas 1941. Andra exempel på Bloms och Glemmes arbete är anläggandet av trapp- och parkanläggningarna på Kungsklippan som uppfördes under 1930- och 40-talen samt Sankt Göransparkens terrasser från 1960-talet.

På 1950-talet började arbetet med att skapa en strandpromenad i parkmiljö på norra sidan av Kungsholmen längs Kungsholms strand. Arbetet färdigställdes 1965.

1970-talet och framåt

På 1970-talet anlades det offentliga strandbadet vid Smedsudden. Vattenkvaliteten i Mälaren hade då förbättrats avsevärt efter att man infört nya reningsmetoder för avloppsvatten. Ungefär vid samma tid påbörjades en omfattande utbyggnad av strandpromenaderna på Lilla och Stora Essingen. Promenadvägar byggdes och kringliggande områden iordningsställdes och planterades. Fridhemsplan genomgick en mindre trafikomläggning 1978 och en liten park med träd, planteringar och sittplatser anlades.

Fleminggatan planterades med träd i början av 1980-talet. I slutet av 1980-talet lades delar av Sankt Eriks sjukhus ner. Stockholms stad förvärvade stora delar av marken och området bebyggdes med bostäder i slutet av 1990-talet. Samtidigt byggdes Grubbensparken, området längs stranden iordningsställdes och en damm anlades.

I samband med att Luxområdet på Lilla Essingen byggdes utökades och förnyades Luxparken år 2006. På västra Kungsholmen byggdes mellan 2007 och 2012 Kristinebergs strandpark och Kristinebergs slottspark förnyades. Hornsbergs strandpark anlades 2012 i samband med att nya bostäder byggdes i stadsdelen.

Stockholms innerstad 1642. Kartan är kompletterad med namn på nutida stadsdelsområden. Kartan är beskuren.

Kungsholmen 1751. Kartan är kompletterad med ett urval av malmgårdar som uppfördes på Kungsholmen under 1600- och 1700-talen. Kartan är beskuren.

Kungsholmen 1885. Kartan är kompletterad med ett urval av större industrier och verksamheter som genom åren funnits på Kungsholmen. Kartan är beskuren.

Kungsholmen 1934. Kartan är kompletterad med ett urval av de koloniområden som fanns på Kungsholmen under tidigt 1900-tal. Kartan är beskuren.

Tidslinje över Kungsholmens parkhistoria

Från de första privata trädgårdarna till dagens offentliga parker

1400-talet

1500-talet

1600-talet

1700-talet

1800-talet

(1)

1642

På kartan syns tydligt hur Kungsholmen fortfarande är landsbygd. Stockholm växer fram på andra sidan Klara sjö.

Malmgården Lilla Rålambshov (2)

1733

Staden har växt över Klara sjö till den östra delen av Kungsholmen. Den västra delen av Kungsholmen är fortfarande landsbygd med ett fåtal malmgårdar.

(3)

1805

Långt in på 1800-talet var stora delar av Kungsholmen endast bebyggda med mindre torp och gårdar. I den östra delen växer staden fram. Flera av dagens vägar går att känna igen, bland annat Drottningholmsvägen.

(4)

1885

Albert Lindhagens stadsregleringsplan från slutet av 1800-talet kom att påverka stora delar av Stockholms gatunät och så även Kungsholmens. I kartan syns befintlig bebyggelse och planerade kvarter. I den östra delen blev stora delar av planerna genomförda medan den västra senare fick en annan utformning. Norr Mälarstrands strandlinje går att känna igen i planerna. Fortfarande är antalet offentliga parker mycket få.

1800-talet

1896

Staden övertar drift och underhåll av flera parker. I hela staden finns nu sex allmänna planteringar att vårda.

1900-talet

Under 1900-talet kom stadens parkverksamhet att utvecklas snabbt med allt mer maskinella verktyg.

1890-1911

Kungsholmens utbyggnad fortsätter, framförallt i de östra delarna. Kronobergsparken anläggs och blir en av Stockholms karaktäristiska bergsparker.

Kronobergsparken sedd från Kronobergsgatan, ca 1905 (5)

1905-1911

1905 påbörjades arbetet med att uppföra ett nytt polishus på Kungsholmen. Även gymnastikhus, stall och rannsakningsfängelse byggdes på mark som tidigare nyttjats för handelsträdgårdar. Polishuset invigdes 1911.

Polishusetparken sedd från hörnet Bergsgatan-Agnegatan, 1927 (6)

1900-talet

1923

På fotografiet syns Iris-Hornsbergs koloniområde och Kristinebergs slottspark. Iris-Hornsberg var ett av flera koloniområden som anlades på västra Kungsholmen i början av 1900-talet och som tillsammans omfattade cirka 500 lotter. Iris-Hornsberg fick på 1930-talet ge vika för Hornsbergs bussdepå. På platsen för Hornsbergsvelodromen, som syns i mitten av bilden, anlades Kristinebergs IP som öppnade 1933.

Flygbild över Kristineberg från nordost, cirka 1920-tal (7)

1934

Resultatet av Lindhagens plan blir alltmer synligt på östra Kungsholmen. Fortfarande är de västra delarna av Kungsholmen till stor del obebyggda. Östra delen av det som senare ska bli Rålambshovsparken är vid den här tiden bebyggd.

(8)

Fredhällsparken, 1944 (9)

1930-talet

En brytningstid för utformningen av Stockholms parker. Funktionalismens idéer slår igenom. Sol, luft och grönska omsluter byggnaderna och i parkerna ges plats för lek, idrott och friluftsliv. Först nu blir det tillåtet att beträda parkernas gräsytor.

Dans på dansbana i
Rålambshovsparken, 1944 (10)

1936-1938

Stadsträdgårdsmästare Osvald Almqvists funktionalistiska planeringsidéer med sammanhängande parkstråk innehållande lek, idrott och friluftsliv blir vägledande för en lång tid framöver. Rålambshovsparken börjar anläggas och i Luxparken på Lilla Essingen uppförs Kungsholmens första parklek.

Holger Blom (11)

1938-1971

Holger Blom blir stadsträdgårdsmästare och tar vid där Osvald Almqvist lämnade. Under Bloms tid utvecklas den parkstil som blivit känd som Stockholmsskolan. Tillsammans med arkitekten Erik Glemme gör han parkerna mer lättillgängliga. Parkerna blir mötes- och samlingsplatser. Parklekar, plaskdammar, bollplaner och friluftsteatrar anläggs. Mälarlandskapet lyfts fram och konst placeras ut i parkerna.

(12)

1940

Stora delar av Kungsholmen går att känna igen från dagens stadsstruktur. Essingeleden har dock ännu inte byggts och på sikt ska stora förändringar komma att ske, framför allt i den nordvästra delen av stadsdelsområdet.

Norr Mälarstrand, 1953 (13)

1943

Strandparken längs Norr Mälarstrand färdigställs. Anläggningen är ett av de bästa exemplen på parkstilen Stockholmsskolan.

Plättlaggen, 1965 (14)

1990-talet

Grubbensparken ihop med Grubbens trädgård anläggs i S:t Eriksområdet i samband med att delar av S:t Eriks sjukhus läggs ner. Polishusparken utvidgas genom att Agnegatan läggs igen och blir en del av parken.

Grubbensparken, 2016

2000-talet

Flera av stadsdelsområdets parker rustas upp, bland annat Kronobergsparken, Luxparken, Norr Mälarstrand, Pontonjärsparken, Rålambshovsparken och Thorildsplan.

2000-tal

Hornsbergs strandpark, 2016

2010-talet

Stora förändringar sker i och med projektet Lindhagen på nordvästra Kungsholmen. Ett stort antal bostäder byggs och i samband med detta anläggs också flera nya parker, bland annat Hornsbergs strandpark, Brovaktarparken och Kristinebergs strandpark. Även Lindhagensgatans esplanad tillkommer.

2020-tal

Kungsholmens stadsstruktur fortsätter att utvecklas med planer på nya bostäder på bland annat Lilla Essingen, Stadshagen, Marieberg och Kristineberg.

En vardag längs Norr Mälarstrand 1953. Fotograf okänd. Bild från Spårvägmuseet. Bilden är beskuren.

Kulturhistoriska värden

Riksintresset "Stockholms innerstad med Djurgården"

Riksintresset *Stockholms innerstad med Djurgården* är ett av elva områden i Stockholms stad som pekats ut som riksintresse för kulturmiljövården enligt miljöbalken kap 3. Enligt Riksantikvarieämbetet är en riksintressant kulturmiljö ett område av nationellt intresse där landskapet är så präglad av sin historia att kulturmiljön utgör en av platsens stora tillgångar. I dessa miljöer ska de kulturhistoriska värdena väga särskilt tungt vid en avvägning mellan olika intressen.

Staden, i samverkan med länsstyrelsen, har tematiskt beskrivit riksintresset *Stockholms innerstad med Djurgården* och dess omfattande och sammansatta kulturvärden och värdekärnor. De miljöer och värden som identifierats anses särskilt betydelsefulla för att kunna förstå, uppleva och avläsa Stockholms specifika historiska skeden och särdrag. Här ingår till exempel stadslandskapets anpassning till naturlandskapet liksom fronten mot vattenrummet och Stockholms inlopp, både från Saltsjön och Mälaren. Även stadens siluett, vyerna från viktiga utsiktspunkter, blickfång och kontakten med vattnet är en del av riksintresset.

Kungsholmen, förutom Essingeöarna, ingår i riksintresset. Värdekärnor utgörs bland annat av Stads husets trädgård, Kungliga Myntet, Rådhusparken, Polishusparken och Kronobergsparken. Kungsholmens sydöstra strand, mellan Västerbron och stadshuset, utgör en karaktäristisk bebyggelsefront mot Riddarfjärden. De högre belägna bebyggelse-

grupperna vid Kungsklippan och Hantverkargatans övre del lyfts fram som en del av innerstadens siluett.

Kulturhistoriskt värdefulla områden

Stockholms stadsmuseum har pekat ut kulturhistoriskt värdefulla områden i staden. På Kungsholmen utgörs dessa av stenstadsområdet från stadshuset till Mariebergsgatan, funkisområdena Kristineberg, Fredhäll och delar av Lilla Essingen samt villastaden på Stora Essingen. Kulturhistoriskt värdefulla parkområden är Pontonjärparken och koloniområdet Karlbergs bro. Parkmiljöerna utgör viktiga delar av kulturarvet och särskild uppmärksamhet bör ägnas åt de kulturhistoriska värdena.

Kungsholmens många exempel på Stockholms skolan utgör ett stort kulturhistoriskt värde. Det cirka två kilometer långa parksambandet från Stads huset via Norr Mälarstrand, Rålambshovsparken, Konradsbergsparken och Fredhällsparken är en unik resurs, både för stadsdelsområdet och staden som helhet. Parkerna längs stråket har med tiden utvecklats och kompletteras men dess grunddrag av stilerad natur med plats för lek, idrott och friluftsliv är fortfarande utmärkande. Här återfinns många park-element typiska för Stockholms skolan såsom amfiteater, plaskdamm, naturlika planteringar, murar och terrasseringar.

Fornlämningar

Ostligaste delen av Kungsholmen ingår i fornlämningsområdet Stockholm 103:1. Gränsen för området går ungefär vid Kungsholms kyrka, och

FAKTA

Holger Blom och Stockholms skolan

Holger Blom var stadsträdgårdsmästare under åren 1938 till 1971. Utifrån sin föregångare Osvald Almqvists idéer presenterade Blom 1941 sitt legendariska parkprogram. I parkprogrammet utvecklade Blom tanken om ett sammanhängande parknät i staden vilket kom att prägla stadsbyggandet och utbyggnaden av stadens parker och grönområden. Nya bostadsområden planerades och byggdes ut med ett system av parker, grönområden och stråk genom och mellan stadsdelarna.

I de många parker som skapades under Bloms tid, utvecklades en ny parkstil med målarlandskapet som inspirationskälla. Naturlandskapet togs tillvara, förädlades och återskapades. Det tillgängliggjordes med stigar, bänkar och lektyr. Fokus i parkplaneringen låg på parken som offentligt rum med plats för samvaro, lek, motion, kultur och rekreation. Parkteatern och parkleken slog igenom och omfattande program för offentlig konst genomfördes. Idéerna som växte fram var en reaktion mot kvarterstadens mörka, och som man då ansåg, osunda levnadsvillkor. Den nya stilen blev känd som Stockholms skolan och staden blev vida känd för sin progressiva parkpolitik.

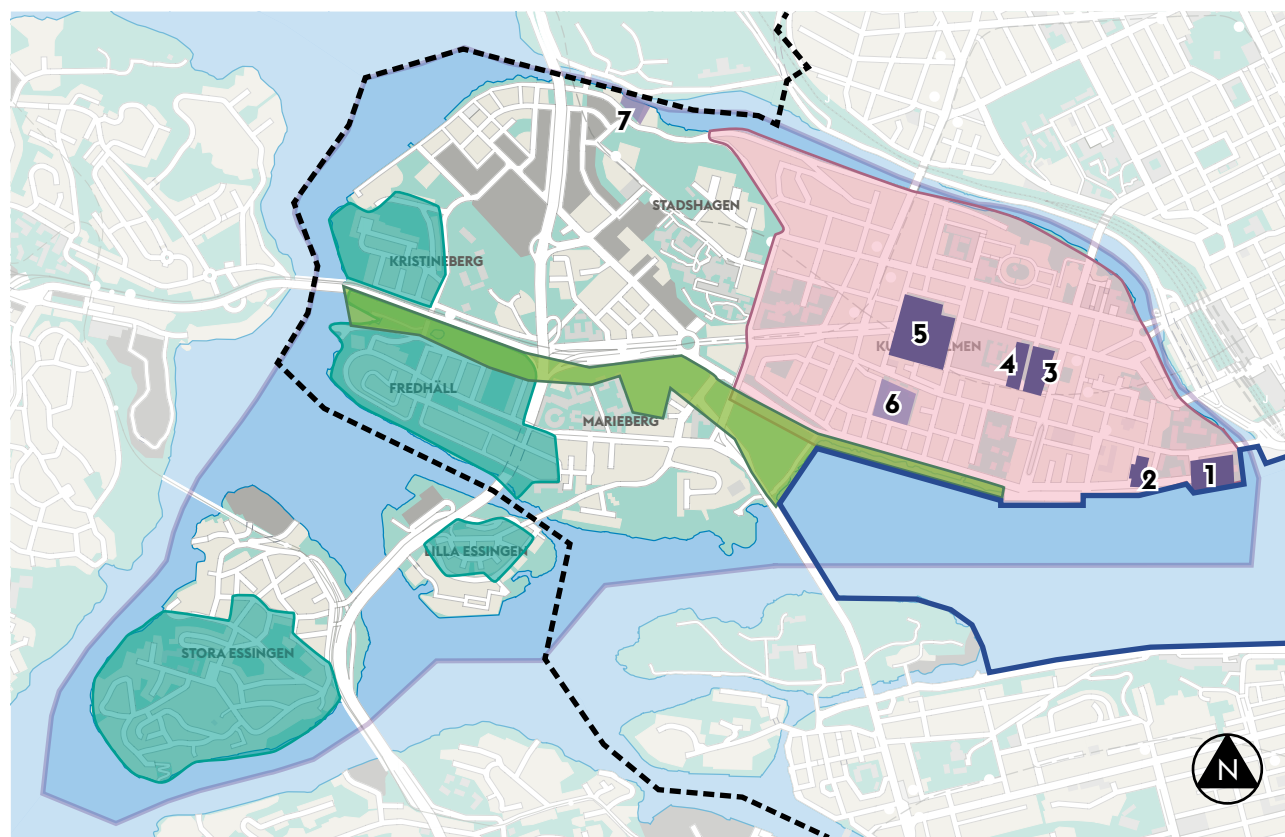
Utöver Blom var arkitekt Erik Glemme starkt bidragande till utvecklingen av Stockholms skolan. Han ritade många av parkerna, bland annat det för Stockholms skolan så karaktäristiska, Norr Mälarstrands parkstråk.

inom fornlämningsområdet kan man förvänta sig fynd från medeltid till 1600-tal. Inom fornlämningsområdet krävs särskilt schakttillstånd enligt kulturminneslagen. I projekt där man gräver djupare än tidigare kan man därför behöva konsultera arkeologisk expertis. Parker som ingår i fornlämningsområdet är delar av Norr Mälarstrands kaj, Serafimern, Serafimergränd och Serafimerstranden. Andra kända fornlämningar på Kungsholmen är den mosaiska begravningsplatsen i Kronobergs-parken, och ett mindre område i Polishusparken där Piperska murens barockträdgård en gång låg. På övriga Kungsholmen och Essingeöarna är förekomsten av kända fornlämningar liten.

Nya perspektiv på kulturmiljön

Stockholm växer vilket medför stora utmaningar för hanteringen av de kulturhistoriska värdena. Kulturmiljöbegreppet har idag utvecklats från att till stor del handla om bevarande av arkitektoniska minnesmärken till att även omfatta sociala, kulturella och ekonomiska aspekter på stadsmiljöns värden. Människors upplevelser av platser identitet och sammanhang har därmed fått en större betydelse än tidigare.

För Stockholms stad innebär detta att de kulturhistoriska värdena ska fungera som en av flera utgångspunkter när staden växer.

Kulturhistoriska värden på Kungsholmen

- Gräns för riksintresset "Stockholms innerstad med Djurgården", riksintresset utgör området öster om gränsen
- Staden, karaktärsdrag inom riksintresset
- Stadens front mot vattnet, karaktärsdrag inom riksintresset
- Kulturhistorisk värdekärna inom riksintresset
- Kulturhistoriskt värdefullt område enligt Stockholms stadsmuseum
- Kulturhistoriskt värdefull park enligt Stockholms stadsmuseum
- Parkstråk utfört enligt Stockholmskolan

- 1 Stadshusets trädgård
- 2 Kungliga myntet
- 3 Rådhusparken
- 4 Polishusparken
- 5 Kronobergs-parken
- 6 Pontonjärparken
- 7 Koloniområdet Karlbergs bro

Konst i den offentliga miljön

I Stockholm stads parker, natur och gatumiljöer finns en mängd konstverk från olika tidsepoker. Konsten är ett naturligt inslag i det offentliga rummet, den är identitetsskapande och en viktig del av platsernas kulturhistoriska värde.

Konst började placeras ut i Stockholms centrala delar redan under 1800-talet, men det var först i början av 1900-talet som den första parkstatyn placerades på Kungsholmen. "Vesslan" av Otto Strandman sattes upp på Kungsholmstorg 1912.

Sedan 2008 är det Kulturförvaltningen, genom Stockholm konst, som ansvarar för inköp av den offentliga konsten i Stockholm. Stockholm konst ansvarar för nybeställningar av offentliga verk till gator, parker, bostadsområden och torg, samt inköp av konst som exempelvis placeras på arbetsplatser, förskolor, skolor och äldreboenden. Den så kallade enprocentsregeln innebär att en (1) procent av byggkostnaderna vid ny-, om- och tillbyggnad i Stockholm stad avsätts för konstnärlig utsmyckning.

Stockholms stadsmuseum ansvarar för förvaltning, underhåll och renovering av den offentliga konsten.

I parkplanens del 2 redovisas samtliga konstverk under respektive park.

"Vesslan" från 1912 av Otto Strandman, Kungsholmstorg

"Dansen kring granen" från 1990 av Fibben Hald, Luxparken

"Grodan" från 1994 av Olle Brand, Grubbensparken

"Fjärilen" från 1980 av Elli Hemberg, Rålambshovsparken

Mål och strategier

Kungsholmens karaktärsdrag och gröna kulturvärden ska förvaltas. Åtgärder som vidtas ska syfta till att värna och utveckla de kvaliteter och värdefulla natur- och kulturmiljöer som finns i stadsdelsområdet.

Använda landskapets, naturens och parkernas karaktärer som utgångspunkt vid förnyelser

- ▶ Kungsholmens parker ska ha en utformning som bygger på identitet och karaktär. Att ta tillvara på det som utmärker Kungsholmens stadsbild och värna Stockholms rika parktradition är en given utgångspunkt.
- ▶ I samband med förnyelser ska en historisk bedömning alltid göras. Hänsyn ska tas till historia, estetik och användning då växter och andra byggnadsmaterial väljs.
- ▶ Vid etablering av verksamheter i direkt anslutning till parkerna ska en analys av möjlig påverkan på parkmiljön, utblickar, kontakten med omgivningarna och dylikt alltid göras.
- ▶ Inom eller i anslutning till parker som utgör värdekärnor inom riksintresset "Stockholms innerstad med Djurgården" är det särskilt viktigt att noga överväga de val och eventuella tillägg som görs vid parkförnyelser eller vid byggnation och etablering av nya verksamheter.
- ▶ Skyltning och information om parkernas historia ska förbättras och förnyas i samband med upprustningar.

Värna och utveckla Kungsholmens gröna stråk

- ▶ Det funktionalistiska parkstråket mellan Norr Mälarstrand och Fredhällsparken är landets kanske främsta exempel på anläggningar utformade enligt Stockholmsskolan. Dess unika kulturhistoriska värden ska värnas och ett program för detta ska tas fram.
- ▶ Sambanden mellan Kungsholmens parker ska stärkas genom att förbättra kopplingarna, minska barriärer och göra nätet av trädplanterade gator mer finmaskigt.
- ▶ Kungsholmen är tätbebyggt och i en utbyggnadsfas. Det är därför viktigt att bevara och utveckla befintliga ekologiska samband och verka för att nya parker skapas i samband med stadsutvecklingsprojekt.
- ▶ Mindre platsbildningar, fickparker eller andra gröna träffpunkter bör identifieras och utvecklas på östra Kungsholmen.
- ▶ Västra Kungsholmens sammanhängande grönstruktur bestående av bostadsnära natur och grön förgårdsmark ska värnas och utvecklas.

Värna Kungsholmens gröna stränder och mötet med vattnet

- ▶ De gröna Mälarstränderna, klipporna och kajerna är viktiga delar av Kungsholmens och Stockholms identitet och ska alltid värnas.
- ▶ Möjligheten att röra sig utmed vattnet är viktig att värna och att utveckla i samband med upprustningar eller nybyggnationer.
- ▶ Utblickar mot vatten ska tillvaratas. Stadsbilden och de öppna vattenrummen ska alltid råda över andra intressen.

Höstbild från Konradsbergsparken.

2 Kungsholmens gröna vardagsrum

Kungsholmens parker och gröna miljöer fungerar som gemensamma vardagsrum där man träffas, badar, fikar, tränar eller kanske besöker en parklek. Parkerna ska vara inbjudande och tillåtande demokratiska rum där alla får plats och mängder av olika upplevelser erbjuds.

Kungsholmens invånare

Den totala folkmängden på Kungsholmen är 69 748 invånare (december 2016). Sedan 2007 har befolkningen ökat med runt 13 000 personer och enligt stadens prognoser antas invånarantalet öka med ytterligare 4 000 invånare fram till år 2025. I förhållande till staden i övrigt har Kungsholmen en större andel förvärvsarbetande unga vuxna (25–35 år) men en mindre andel barn och ungdomar (0–19 år). På sikt väntas antalet barn och äldre öka något.

Inom Kungsholmens stadsdelsområde är lägenhetsstorlekarna generellt små, i förhållande till staden i övrigt. Lägenheter med ett rum, med eller utan kök, överväger och utgör drygt 40% av beståndet. Lägenheter med två rum och kök utgör knappt 30% medan tre eller fler rum och kök utgör cirka 25%. Bostädernas storlek påverkar befolkningssammansättningen, även om det finns tendenser som pekar på att familjer i större utsträckning än tidigare stannar kvar i innerstaden också efter att man fått barn.

En ständigt ökande befolkning ställer stora krav på offentliga parker och grönska inom stadsdelsområdet. Fler barn och unga innebär ökade krav på lekplatser och aktivitetsytor. Med ett stigande antal

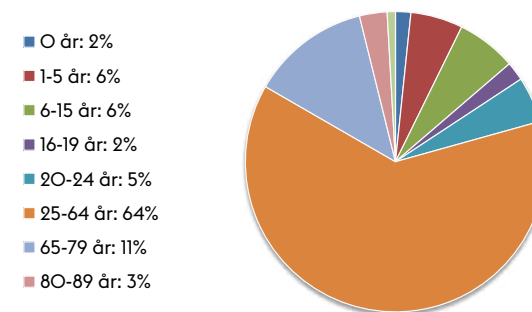
invånare ökar även slitaget och därmed behovet av skötsel, underhåll och upprustning av stadsdelsområdets parker och grönytor.

Parker är viktiga mötesplatser även vintertid. Fotograf: Mats Bäcker, Stockholms stads bildbank. Bilden är beskuren.

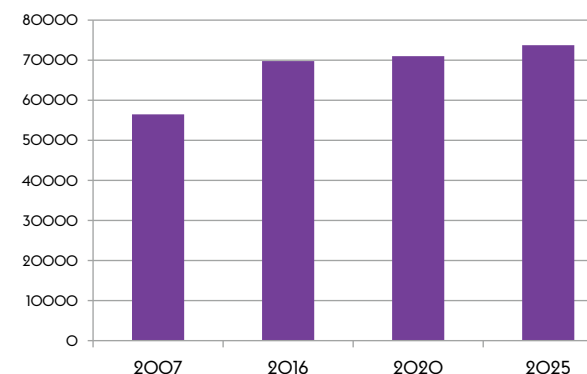
FAKTA

Åldersfördelning Kungsholmen 2016

FAKTA

Prognos folkmängd Kungsholmen 2007 - 2025

Förskolor, skolor och lekplatser

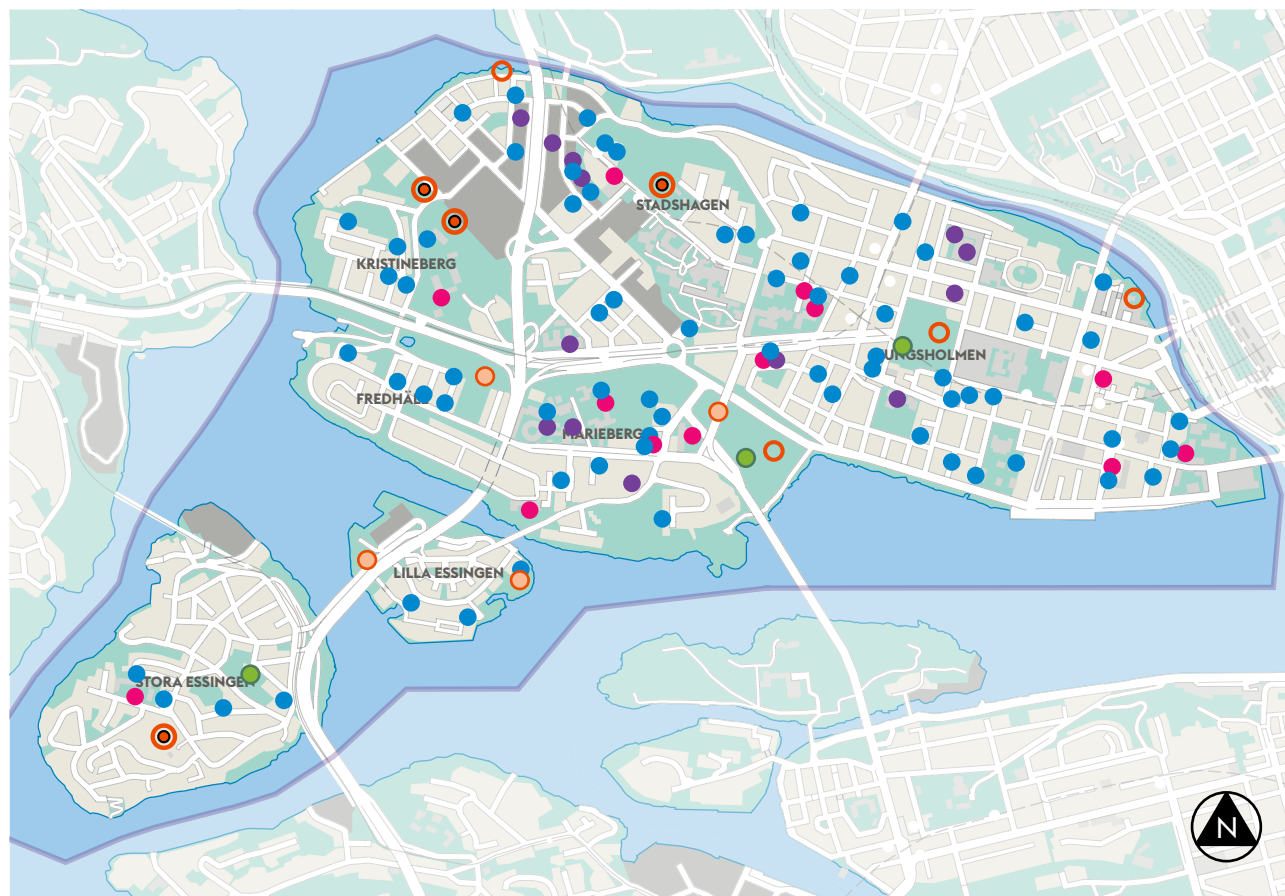
Idag finns 73 förskolor och 14 grundskolor inom Kungsholmens stadsdelsområde. Det finns 25 offentliga lekplatser, varav fyra ligger på Stora Essingen och två på Lilla Essingen. Tre av lekplatserna är bemannade parklekar; Kronobergs parklek, Råambshovs parklek och Vängåvans parklek.

De flesta parker på Kungsholmen fungerar som viktiga resurser för intilliggande förskolor och skolor och på många platser inom stadsdelsområdet finns små möjligheter att anlägga nya förskolegårdar där nya förskolor öppnar eller byggs ut. Därför nyttjas många parker både för daglig utomhusvistelse och som utflyktsmål för förskolegrupper och skolbarn. Parker som används extra flitigt av förskola och skola är Vängåvan på Stora Essingen, Luxparken på Lilla Essingen, Spårvägsparken i Fredhäll, Konradsbergsparken, Råambshovsparken och Signalparken i Marieberg samt Kristinebergs slottspark och Nelly Sachs park i Kristineberg.

Idrottsytor

Inom Kungsholmens stadsdelsområde finns fem bokningsbara bollplaner, två i Kristineberg, två i Stadshagen och en på Stora Essingen. Dessa används i huvudsak av föreningar och för organiserat bollspel.

Obokningsbara planer är viktiga för att främja spontan spel och aktivitet och bör prioriteras. Större ytor och anläggningar för spontanidrott, som vem som helst kan använda och som inte är bokningsbara, finns i Luxparken (mindre bollplan), Västra primus-

Förskolor, skolor, parklekar och idrottsytor på Kungsholmen, mars 2017

- Förskola
- Grundskola
- Gymnasieskola
- Parklek
- Idrottsplats
- Obokningsbar idrottsyta
- Utegyt

parken (skate och basket), Fredhällsparken (tennis), Råambshovsparken (skate, kickbike, basket, beachvolleyboll, klättring) och Kristinebergs strandpark (skate). Mindre ytor för spontanidrott finns i anslutning till skolor och större parker. Det finns även fyra större utegym i stadsdelsområdet.

Parker för alla

Stadens parker är öppna för alla – dygnet runt, året runt. De gröna rummen har en unik roll som demokratisk plats för människor i alla åldrar och med olika social och kulturell bakgrund. Parkerna främjar på så sätt jämlikhet och möten. De bidrar också till folkhälsan. För att Kungsholmens parker ska fungera som vardagsrum för alla invånare är det viktigt att de rymmer en mångfald av upplevelser och sociala värden. Det är också viktigt att planera så att parkerna kan användas året runt. Parkerna måste erbjuda både rofyllda och lugna platser, utmanande lek, skön blomprakt, festplatser, gröna stråk för motion och promenader med mera.

Många av Kungsholmens parker och stråk används av besökare från andra delar av staden och regionen men även av turister. Särskilt sommartid är de stora parkerna och badplatserna mycket välbesökta. Exempel på parker som lockar besökare från hela staden är Hornsbergs strandpark, parkstråket Kristinebergs slottspark–Kristinebergs strandpark, Norr Mälarstrand, Rålambshovsparken och Smedsudden.

Ökat besöksstryck

Med en ökande befolkning i stadsdelområdet har trycket på parkmarken ökat. Efterfrågan på aktivitetsytor och ett varierat utbud av funktioner i parkerna har vuxit. Många nya förskolor och skolor som anlagts inom eller i anslutning till parkerna nyttjar parkerna i sin dagliga verksamhet. Dessutom har antalet evenemang i parkerna och förfrågningar om olika slags upplåtelser ökat.

Allmänhetens vardagliga nyttjande av stadens parker har också utvecklats och förändrats de senaste åren.

Detta kan vara en följd av trångboddhet, avsaknad av egen bostadsgård eller ett uttryck för en ny stadskultur.

Tillgänglighet

Stockholms stad hade som målsättning att vara världens mest tillgängliga huvudstad år 2010. Trots målsättningen förekommer fortfarande brister avseende tillgänglighet i parker och andra offentliga miljöer. Mycket av det beror på att det också finns andra faktorer att ta hänsyn till i de offentliga rummen, exempelvis trafiksäkerhet, drift och underhåll, estetik och ekonomi.

Den nya strandpromenaden vid Hornsberg är sommartid ett populärt besöksmål. Fotograf: Lennart Johansson, Stockholms stads bildbank. Bilden är beskuren.

Bra och tillgängliga promenadstråk bidrar till folkhälsan. Fotograf: Pär Olsson, Stockholms stads bildbank. Bilden är beskuren.

Kungsholmens stadsdelsområde omfattar både gamla stadsdelar och bergiga områden och här finns ibland begränsade möjligheter att tillgänglighetsanpassa parkmiljön på grund av utrymmesmässiga, topografiska och/eller kulturhistoriska skäl. Tillgänglighetsanpassning är exempelvis svårt att genomföra där terrängen är kuperad och där det förekommer mycket trappor, exempelvis på stora delar av Stora Essingen, i Fredhällsområdet och i Stadshagen.

Andra tillgänglighetsproblem är enklare att åtgärda, till exempel kontrastmarkeringar och räckeskompletteringar i trappor, komplettering med armstöd på befintliga parksoffor, utplacering av nya tillgängliga soffor, ny belysning eller jämnare markmaterial.

Enligt lagstiftning från 2003 ska hinder i form av brister i lekplatser utformning eller utrustning avhjälpas. Det kan handla om exempelvis kantstöd, markmaterial eller själva lekutrustningen. En särskild inventering av tillgängligheten på Kungsholmens lekplatser genomfördes under 2015.

En tillgänglighetsanalys redovisas park för park i parkplanens del 2.

Trygghet

Upplevelsen av trygghet är en viktig förutsättning för att stadens invånare ska kunna leva ett allsidigt, jämlikt och jämställt liv och har även stor betydelse för hur människor i staden nyttjar parker och grönområden. Att kunna se vart man ska och veta att man blir sedd ger en känsla av trygghet. God orienterbarhet och uppsikt över viktiga platser och stråk är

därför positivt ur trygghetssynpunkt. På samma sätt bidrar målpunkter och aktiviteter i parker till positiva effekter, då det drar till sig många människor och verksamheter. Även områdets skötsel är avgörande för hur trygg man känner sig. Parker och miljöer som ger ett prydligt och omhändertaget intryck upplevs generellt som tryggare.

Upplevd trygghet varierar ofta över dygnet. Exempelvis kan ett skogsparti som dagtid är en välbesökt oas, på natten upplevas mörkt och obehagligt. En god belysning i parker och längs frekvent använda stråk är viktig för den upplevda tryggheten. Parkerna är en av stadens mer variationsrikt belysta miljöer, där stor vikt läggs vid att åstadkomma samspel mellan ljus och skugga och därigenom skapa en bra ljusmiljö, rumslighet och en upplevelse av trygghet.

Staden arbetar kontinuerligt tillsammans med medborgare, polis och intresseorganisationer för att öka tryggheten och göra parkerna mer tillgängliga för alla. För större parker och viktiga stråk finns särskilda belysningsplaner som arbetas fram tillsammans med belysningsexperten.

En trygghetsanalys redovisas park för park i parkplanens del 2.

Buller och störningar

Inom stadsdelsområdet finns många parker som är kraftigt bullerstörda på grund av hårt trafikerade gator och trafikleder. Det finns behov av att utreda om det är möjligt att minska bullerstörningarna genom att sänka hastighetsregleringarna, se över beläggningar och bullerskydd.

Under senare år har en del tekniska installationer byggts i parkerna, såsom elnätsstationer, ventilationstrummor med mera. Dessa har tagit stora ytor i anspråk och försämrat parkernas upplevelse- och rekreativvärden.

I parkplanens del 2 analyseras och redovisas bullerstörningar och tekniska installationer i respektive park.

Aktiviteter i parker bidrar till ökad trygghet. Fotograf: Pär Olsson, Stockholms stads bildbank. Bilden är beskuren.

Park- och naturtillgång

Kungsholmens park- och naturtillgång skiljer sig åt för de östra respektive de västra delarna.

Kungsholmens östra del har mycket lite parkyta per invånare (tillsammans med Norrmalm och Södermalm minst i Stockholm). På västra Kungsholmen däremot, där en majoritet av Kungsholmsborna bor, finns mer parkmark och bebyggelsen är glesare. Av Kungsholmens totala areal på cirka 485 hektar är cirka 117 hektar park- och naturmark som förvaltas av stadsdelsnämnden och som är tillgänglig för alla.

Kartorna på följande sidor redovisar tillgången på park och natur inom Kungsholmens stadsdelsområde. Kartutsnittet är hämtade från rapporten *Rekreation inom Stockholm Stad – Analys av kulturella ekosystemtjänster*, Spacescape 2015-01-13. Kartan Parkyta per person visar parkytetillgången beräknat för varje invånare. Pågående förtätningsprojekt innebär dock en ökande befolkningsmängd och eftersom andelen parkmark inte växer i takt med befolkningen kommer andelen parkyta per person troligen att minska de kommande åren.

Andel parkyta

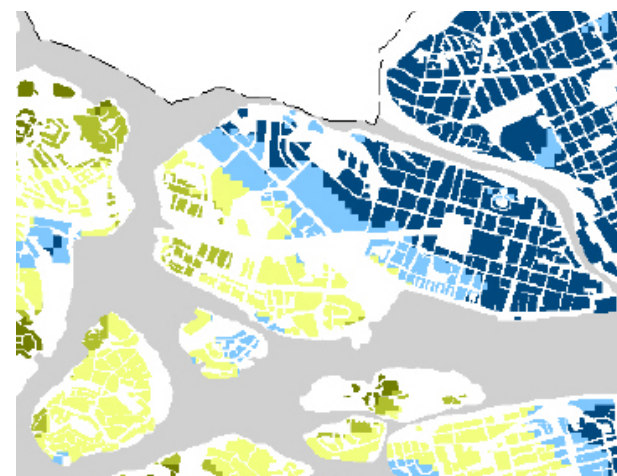

Andel parkyta inom 500 m radie

- 30– %
- 20–30 %
- 10–20 %
- 5–10 %
- 0–5 %

Den största andelen av Kungsholmens park- och naturmark finns i de centrala delarna av stadsdelsområdet.

Parkyta per person

Parkyta per person inom 500 m radie

- 50– kvm
- 30–50 kvm
- 10–30 kvm
- 5–10 kvm
- 0–5 kvm

Mängden parkyta per person skiljer sig mycket beroende på var man bor inom stadsdelsområdet. I den tätbebyggda stenstaden samt på östra Lilla Essingen har varje invånare mellan 5 och 10 kvadratmeter parkyta att tillgå inom 500 meter från bostaden. I de västra delarna, med glesare bebyggelse, är motsvarande siffra cirka 20 kvadratmeter.

Närhet till upplevelsevärden

Parker och offentliga rum innehåller olika upplevelsevärden och kvaliteter som fyller olika behov. Det finns behov av mötesplatser och aktivitetsytor, men också behov av ro och avkoppling.

Stockholms stad har undersökt vilka kvaliteter som stockholmarna värderar mest i det offentliga rummet och tagit fram riktlinjer för avstånd från bostaden till olika typer av upplevelsevärden (*Sociotophand-boken 2003:2*). Vissa behövs nära medan andra kan finnas på något större avstånd. Forskning pekar på att ett avstånd på 300 meter kan sägas utgöra en gräns för vardagsrekreation. Längre avstånd har visat på kraftigt minskad användning. För barn och äldre ligger siffran något lägre; cirka 200 meter utan att behöva korsa trafikerade gator. Detta innebär ungefär sex till sju minuters promenad.

Kartorna visar närheten till utvalda upplevelsevärden inom Kungsholmens stadsdelsområde där blå områden utgör bristområden. Viktigt att påpeka är att analyserna endast pekar ut brist utifrån avstånd till ett visst värde. Antalet människor som kan antas nyttja varje plats bedöms inte.

Upplevelsevärden för respektive park redovisas i parkplanens del 2.

Kriterier för god park- och naturtillgång

Inom 200 meter

- grön oas
- lek (naturlek/lekplats)
- promenader
- område med god ljudkvalitet <50 dB
- sitta i solen

Inom 500 meter

- blomprakt
- bollspel/bollek
- parklek
- picknick
- pulkaåkning

Inom 1000 meter

- utomhusbad
- odling
- skridskoåkning
- löpträning
- skogskänsla
- vattenkontakt
- vild natur
- utsikt
- djurhållning

Övriga önskvärda kvaliteter

- ridning
- båtliv
- evenemang
- torghandel
- uteservering
- folkliv
- fiske

Stockholms parkriktlinjer enligt Grönare Stockholm 2016.

Grön oas

Grön oas
0-200 m
200-300 m
300-500 m
500+ m

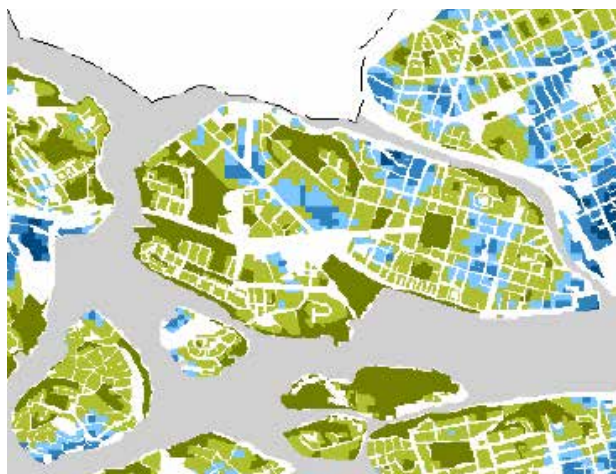
Flertalet av stadsdelsområdets invånare har nära till en grön plats, t ex en park eller ett naturområde.

Pontonjärsparken

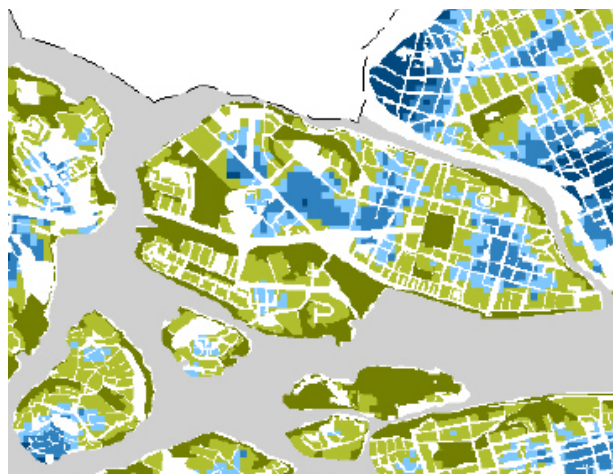

Lekplats/naturlek

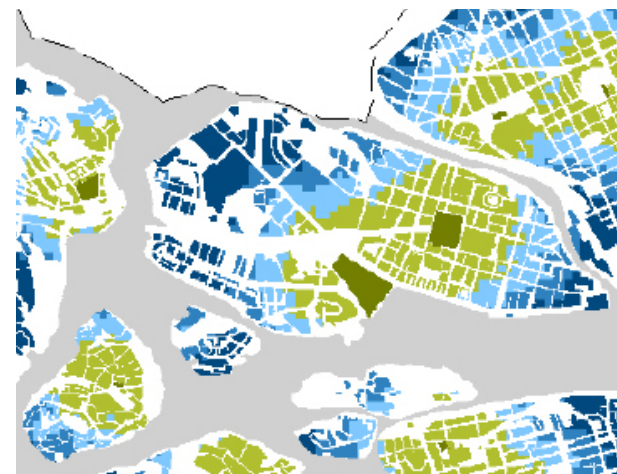
- Lekplats
  - 0–200 m
  - 200–300 m
  - 300–500 m
  - 500– m
- Tillgången på lekplatser och naturlek är förhållandevis god. De flesta boende i stadsdelsområdet når en park med lekplats inom 200 meter från bostaden.

Promenader

- Promenader
  - 0–200 m
  - 200–300 m
  - 300–500 m
  - 500– m
- Västra Kungsholmen har god tillgång på gröna promenadstråk, både längs stränderna och de inre parkstråken. Områdena kring Stadshagen, de inre delarna av stenstaden samt södra Stora Essingen har brist på offentliga gröna promenadstråk.

Parklek

- Parklek
  - 0–500 m
  - 500–750 m
  - 750–1000 m
  - 1000– m
- Parklekar finns i Råambshovsparken i Marieberg, Kronobergsparken på östra Kungsholmen samt i Vängåvan på Stora Essingen.

Signalparken

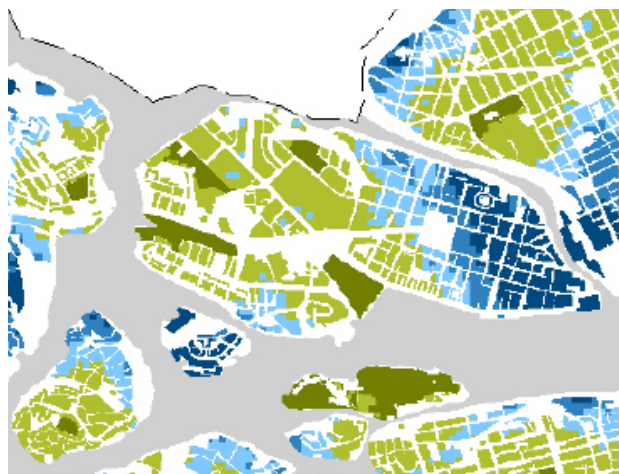

Norr Mälarstrand

Vängåvan

Bollspel

- Bollspel
- 0–500 m
- 500–750 m
- 750–1000 m
- 1000– m

Större ytor för bollspel finns i Fredhällsparken, Rålambshovsparken, Kristinebergs strandpark, Stadshagens idrottsplats och på Stora Essingen.

Rålambshovsparken

Pulkaåkning

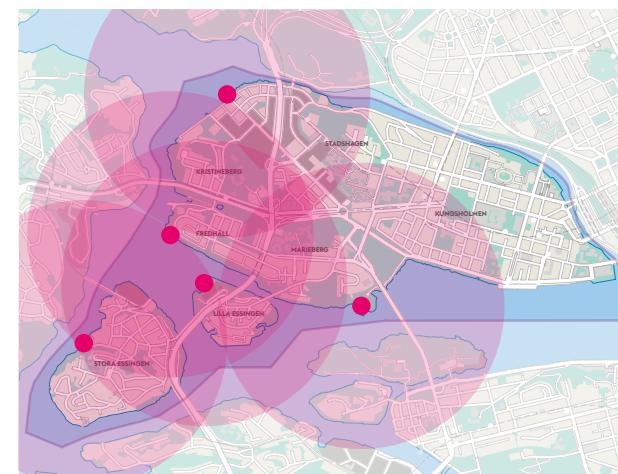
- Pulkaåkning
- 0–500 m
- 500–750 m
- 750–1000 m
- 1000– m

Kungsholmens stora parker med varierad topografi innebär goda förutsättningar för pulkaåkning. Iordningställda pulkabackar finns i Kristinebergs strandpark, Kronobergsparken, Rålambshovsparken och Stadshagsklippan vid Mariedalsvägen.

Kronobergsparken

Utomhusbad

- Utomhusbad
- 1000 m

Stadsdelsområdet erbjuder goda möjligheter till utomhusbad. Officiella badplatser finns vid Fredhällsklipporna, Oxhålsbadet, Smedsudden, Östra Primusparken och Hornsbergs strandpark.

Smedsudden

Kungsholmen växer

På Kungsholmen, liksom i flera andra delar av Stockholms stad, pågår ett intensivt stadsutvecklingsarbete. Inom stadsdelsområdet bedöms potentialen för nya bostäder vara cirka 4500–6000 nya lägenheter, samt byggnation för service, handel och kontor. Planeringen inrymmer dock flera osäkerheter kring bestämmelser om flygbuller, transporter med farligt gods med mera som kan komma att begränsa utbyggnaden.

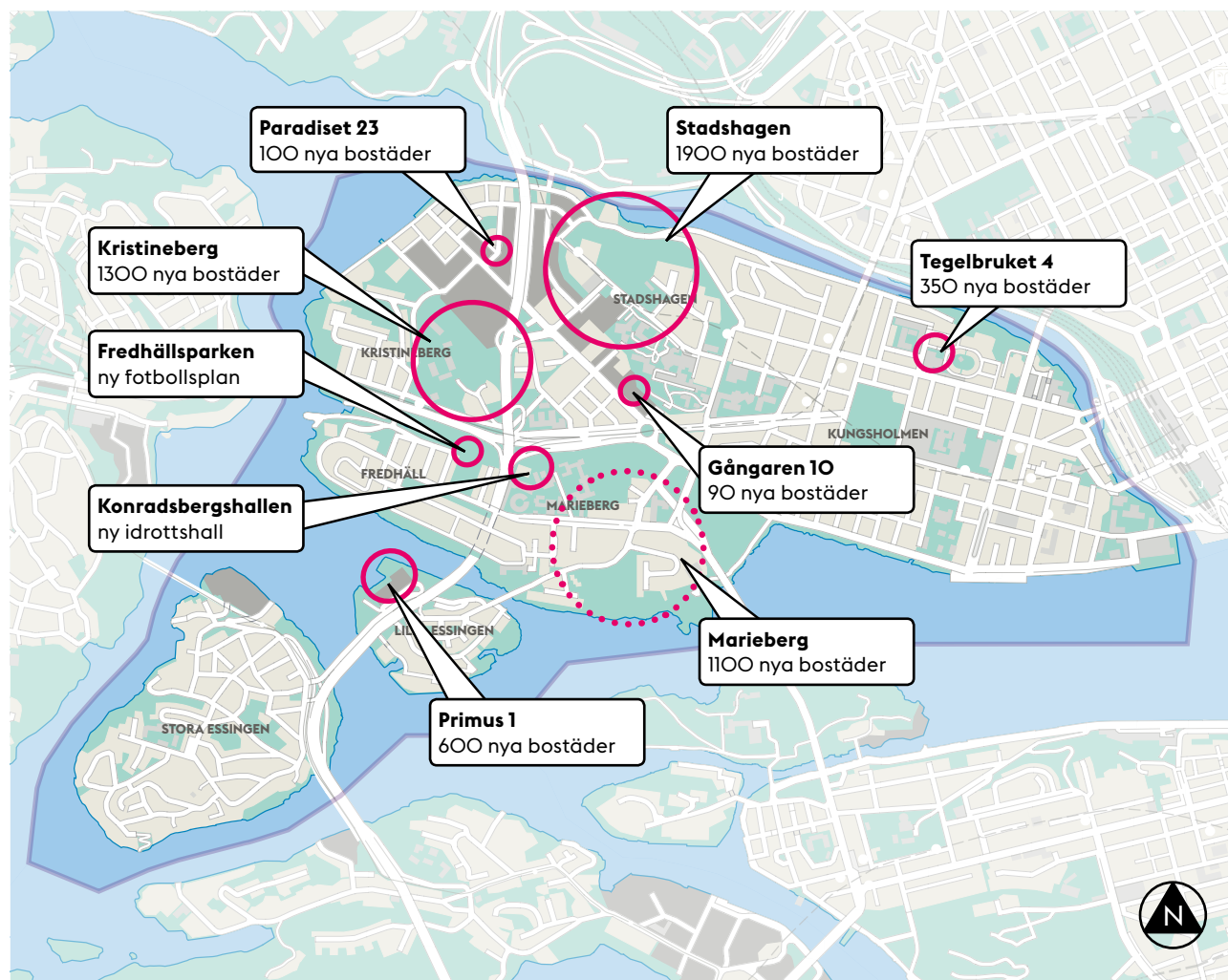
I samband med utbyggnaderna kommer befintliga parker, som ligger inom eller i exploateringsområdenas närområde, delvis att gestaltas om och anpassas till ett ökat besöksstryck med målsättningen att de ska vara mångfunktionella och långsiktigt hållbara. Några nya gröna parktytor planeras inte att anläggas, utan det är de parker som redan finns som ska förädlas och anpassas till ett ökat besöksstryck och nya behov. På sikt kommer därför Kungsholmens totala parkareal att minska.

Västra Kungsholmen

Västra Kungsholmen är ett av stadens större stadsutvecklingsområden. Områdets utbyggnad medför att den täta innerstadens gräns i denna del av staden flyttas från Fridhemsplan och västerut till Ulvsundsjön. Visionen är att utveckla en tät och stadsmässig bebyggelse med mycket god tillgång till parker, vatten och strandpromenader.

Stadshagen

Planerna för Stadshagen innebär uppförande av cirka 1900 nya bostäder samt idrottsytor, skola, för-

Planerade utbyggnadsprojekt på Kungsholmen 2017

- Planerad utbyggnad
- Planerad utbyggnad i tidigt skede

skolor, kommersiell service, vård, kontor, parker, torg och gator.

Utbyggnaden innebär att Stadshagsklippans idrottsplats och naturområde minskar till ytan. Flera små parker planeras att anläggas inom området. Sankt Göransparken rustas upp och bland annat ska en ny lekplats byggas där.

Fredhäll

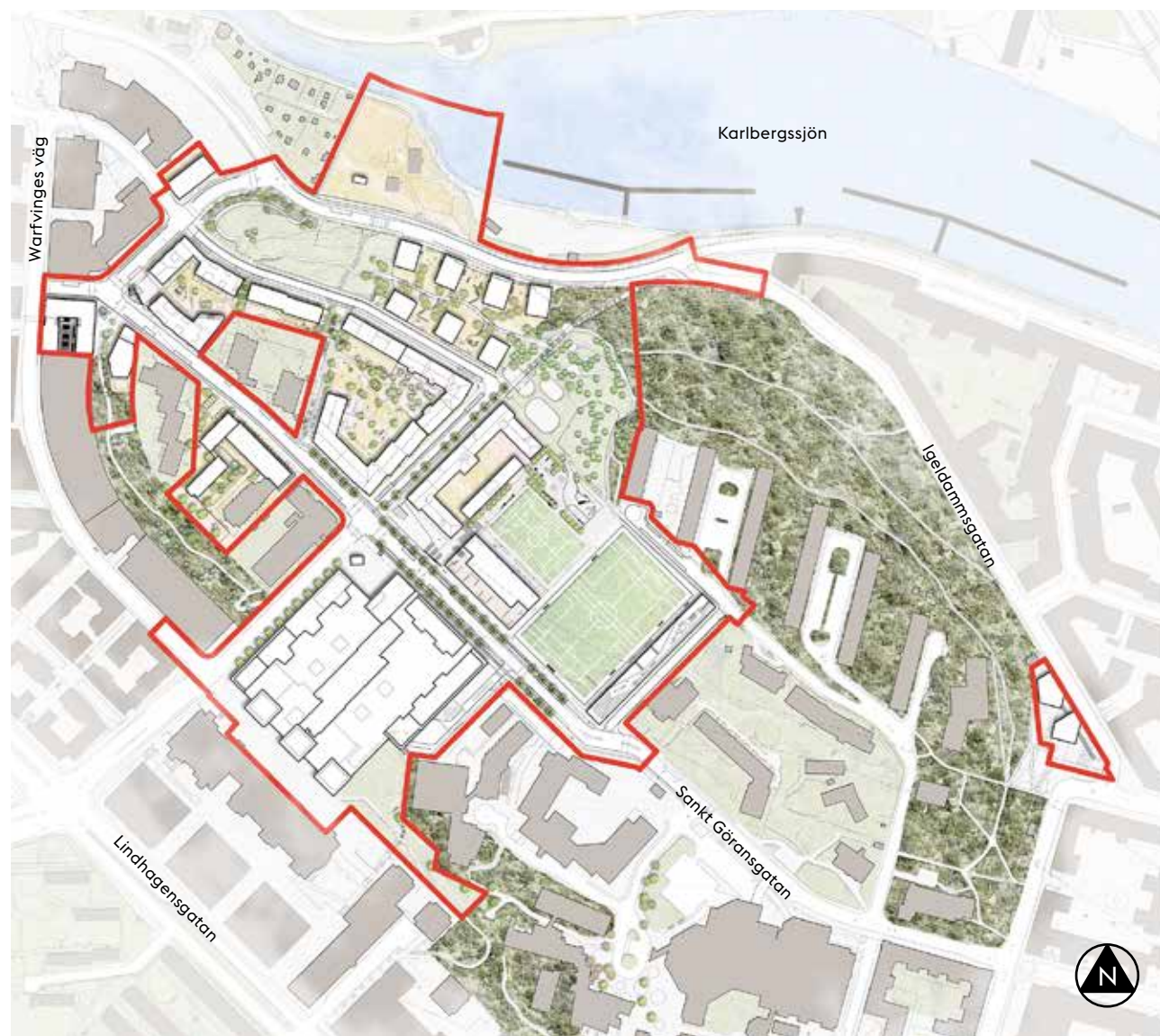
Det finns planer på att anlägga en 11-spels fotbollsplan i Fredhällsparkens östra del. Planen ska vara ersättning för att en 11-spels fotbollsplan inom nuvarande Stadshagens idrottsområde kommer att försvinna när Stadshagen byggs ut med nya bostäder.

Fredhällsparkens karaktär och hela parkstråkets värden kommer därmed att påverkas. Parkens yta minskar också med storlek motsvarande den idrottsanläggning som byggs där.

Kristineberg

I Kristineberg planeras för cirka 500 bostäder genom förtätning vid Kristinebergs slott och Krillans krog. På området för nuvarande Hornsbergs bussdepå planeras för cirka 800 nya bostäder, förskolor, samt för kontor och nya idrottshallar närmast Essingeleden.

Kopplingar till Kristinebergs slottspark och Kristinebergs strandpark skapas. Dessa befintliga parker utgör områdets bostadsnära parker samtidigt som stora delar av Kristinebergs slottspark också ska fungera som skolgård och utflyktsmål för många förskolor.

Illustrationsplan över planerad utbyggnad i Stadshagen. Grå byggnader är befintliga och vita är planerade.
Bild: Stockholms stad

Marieberg

I Marieberg finns ett program med planer för att bygga cirka 1100 nya bostäder samt service och kontor. Planerna omfattar även upprustning av befintliga parker i närområdet som utgörs av bland annat Konradsbergsparken och Signalparken. I närområdet finns även Rålambshovsparken, Mariebergsparken och Smedsuddsbadet som rekreativa resurser. Rålambsvägen planeras att utvecklas till en levande och grön stadsmiljö med plats för aktiviteter. Projektet är i dagsläget vilande vilket beror på att gällande bestämmelser kring flygbuller begränsar utbyggnadsmöjligheterna. Förutsättningarna är under utredning och planarbetet kan komma att återupptas.

Konradsberg

Det finns planer på att bygga en ny idrottshall för skolverksamheternas behov i naturområdet intill Drottningholmsvägen.

Östra Kungsholmen

Planering för utbyggnad med cirka 350 nya bostäder i kvarteret Tegelbruket 4 vid Sankt Eriks sjukhusområde har påbörjats. I kvarteret Väktaren vid Fridhemsplan planeras för cirka 100 nya bostäder.

Lilla Essingen

På Lilla Essingen planeras för cirka 600 bostäder inom Primusområdet.

Parkanläggningar ingår som en del i områdets utbyggnad och målet är att skapa en attraktiv stads-

miljö med goda möjligheter till rekreation i vattennära läge. Promenaden och vegetationen längs stranden värnas, lek- och aktivitetsytor som inte är så ytkrävande planeras i de små parkerna som omvandlas för nya behov.

Stora Essingen

Utredning kring ny bostadsbebyggelse och nya förskolor pågår bland annat inom den norra delen av Stora Essingen.

Vy från Primusområdet på Lilla Essingen. Vyn är framtagen för att visa hur den östra delen av Primusparken kan komma att se ut i framtiden. Målet med utbyggnaden av Primusområdet är att skapa en attraktiv stadsmiljö och bättre möjligheter till rekreation vid stadens vatten. Bild: Sweco.

Norr Mälarstrand är även vintertid ett populärt promenadstråk.

Mål och strategier

Kungsholmens parker ska bidra till ett rikt och hälsosamt stadsliv och möta den växande befolkningens behov. Tillgången till gröna mötesplatser ska vara god och parkerna ska utformas och skötas så att de tål ett ökat besöksstryck.

Utveckla parker med höga upplevelsevärden och plats för alla

- ▶ Kungsholmens parker ska utgöra betydelsefulla mötesplatser för olika slags aktiviteter och rekreation. I parkerna ska årstidsväxlingar kunna följas och naturens ljud och dofter förnimmas.
- ▶ Funktioner och värden ska värnas och utvecklas. Inom ett växande Kungsholmen är det viktigt att de parker som finns är värdetäta och anpassade för många olika typer av besökare.
- ▶ På de västra delarna av Kungsholmen finns flera små naturområden inklade mellan husen. Dessa har ett stort rekreativt värde och ska värnas.
- ▶ Trygghet, tillgänglighet och jämställdhet ska vara givna utgångspunkter i utvecklingen av parkerna.
- ▶ Möjligheten att genomföra bullerdämpande åtgärder i utsatta parker ska utredas.
- ▶ Innehållet i parkerna ska anpassas efter deras karaktär. Alla slags aktiviteter kan inte finnas överallt och upplevelsevärden ska renodas i utpekade parker.
- ▶ Tillfälliga evenemang kan berika det offentliga rummet. I Rålambshovsparken ges plats för större evenemang på utpekade ytor. Evenemang får inte innebära att parken stängs av för allmänheten, pågår under längre tid eller att parker förstörs. Andra parker på Kungsholmen kan fungera för mindre arrangemang men större tillställningar bör hänvisas till gatu- och torgmiljöer.
- ▶ Flera förskolor och skolor på Kungsholmen har mycket små gårdar eller saknar gård helt och hållet. Eftersom parkerna redan har ett högt besöksstryck är det viktigt att verka för att nya förskolor och skolor får egna gårdar.

- ▶ Parkerna ska främja folkhälsan, platser och stråk för fysisk aktivitet ska utvecklas. Utpekade promenad- och löpstråk ska vara möjliga att nyttja året runt. Möjligheterna att utöva fler vinteraktiviteter ska utvecklas och förbättras.

Skapa hållbara och tåliga parker

- ▶ Många av Kungsholmens parker är redan idag intensivt använda med många parkbesökare. Parkerna ska skötas och utvecklas så att de blir långsiktigt hållbara. Detta är en stor utmaning när staden förtätas och parktillgången inte växer i motsvarande grad.
- ▶ God kvalitet och en kostnadseffektiv parkskötsel skapas redan i planeringsskedet. Genom ökat samarbete och kunskapsutbyte mellan verkssamma i alla led, från planerare till parkarbetare, ska en effektiv parkdrift med god kvalitet skapas.
- ▶ Genom parkteknisk utveckling avseende material, bevattning och markuppbbyggnad ska mer slitagetåliga parker skapas i samband med upp- rustning och nyanläggning.
- ▶ Skötselmetoder för hållbara gräsytor ska vidare- utvecklas.
- ▶ Förutsättningarna för parkdrift förändras i takt med att Kungsholmen växer. Den totala budget- ramen och fördelningsnyckeln för parkdrift bör därför regelbundet ses över och uppdateras.
- ▶ Analyser av kostnader för skötsel av park och naturmark behöver tas fram och utgöra underlag för stadens budgetarbete för parkdrift.

Ta tillvara allmänhetens stora engagemang

- ▶ Kunskapen om hur parker och grönområden fungerar finns till stor del hos dem som använder platserna ofta. Att hämta in erfarenhet och idéer från närboende och parkbesökare ska fortsatt vara en viktig och naturlig del av arbetet med parkskötsel och parkupprustningar.
- ▶ När nya parkprojekt startar ska metoder för medborgarmedverkan och återkoppling analyseras. Metoder ska anpassas efter projektets och brukargruppernas förutsättningar.
- ▶ Upprustningar och andra parksatsningar ska planeras så att omprioriteringar kan göras utifrån inkomna synpunkter och förslag.
- ▶ Medborgarförslag, stadens synpunktshanteringsystem, telefon och e-post ska fortsatt vara viktiga kanaler för att lämna idéer och synpunkter samt göra felanmälningar.
- ▶ Dialogmetoder ska utvecklas för att särskilt passa barn och unga. Barns idéer och perspektiv ska fångas upp vid både planering och förvaltning.
- ▶ Skolor, förskolor, fritidsgårdar och ungdomsråd ska användas som resurser och ingångar till samtal om parkutveckling med barn och unga.
- ▶ Urban odling bidrar till ökad gemenskap och kreativitet samt ökad förståelse för ekologiska processer. Avtal för stadsodling ska skrivas med intresserade föreningar.
- ▶ Avtal kring skötsel och underhåll av en bit parkmark ska vidareutvecklas och skrivas med intresserade föreningar.
- ▶ Idéer från allmänheten om tillfälliga evenemang och andra initiativ som kan berika parkerna ska uppmuntras.

Verka för stärkt samarbete och för strategisk områdesplanering

- ▶ Ett växande Kungsholmen ställer höga krav på samarbete mellan stadens olika förvaltningar. En strategisk områdesplanering av parker och grönområden krävs så att en god parktillgång kan bibehållas.
- ▶ En betydande del av Kungsholmens gröna miljöer är gatumark. Samarbetet kring utvecklingen av dessa platser är av största vikt och ska fortsätta att utvecklas.
- ▶ Skol- och förskolegårdar utgör ett komplement till de allmänna lekplatserna. De är viktiga resurser och bör kunna nyttjas av allmänheten när verksamheten är stängd.
- ▶ Bostadsgårdar utgör ett komplement till de allmänna parkerna. Grönskade gårdar är ofta den mest tillgängliga gröna miljön för barn, unga och äldre och viktiga ur ett ekologiskt perspektiv. Vid tillbyggnad och ombyggnad där bostadsgårdar minskar bör en konsekvensanalys göras kring hur det kan komma att påverka kringliggande parkmiljöer.
- ▶ Vid exploatering eller tillbyggnad som ger fler boende i stadsdelsområdet ska kringliggande parker rustas så att dessa miljöer klarar det ökade besöksstrycket.
- ▶ Om parkmark tas i anspråk för annat ändamål ska förlorade gröna kvaliteter och värden kompenseras i närområdet.
- ▶ I samband med att offentliga fastigheter utvecklas bör allmänhetens möjlighet till nyttjande av gårdar eller passager genom fastigheter utredas.

Ett variationsrikt innehåll ger parkerna fler användningsområden. Bild från Rålambshovsparken.

3 Kungsholmens gröna infrastruktur

Kungsholmens gröna infrastruktur omfattar parker, naturmark, strand- och bergsparker, kyrkogårdar, bostadsgårdar och sammanbindande gröna stråk. Alla gröna platser ingår i strukturen och bidrar på olika sätt med livsviktiga tjänster och nytta i staden.

Ekologiska samband

Kungsholmens och Essingeöarnas gröna infrastruktur hänger samman med den omgivande regionens grönska. Västerut och norrut har den koppling till grönområden i västerort, Sundbyberg och Ekerö som i sin tur kopplar till de regionala gröna kilarna Järvakilen, Görvälnkilen och Ekerökilen. Söderut och österut finns samband med grönområden i söderort som i sin tur kopplar till Tyresökilen.

De västra delarna av Kungsholmen har ett väl utvecklat nät av grön infrastruktur som är av betydelse för hela Stockholms stad. De östra, tätbebyggda delarna av Kungsholmen har däremot svaga kopplingar till omgivande större grönområden.

Hela Kungsholmens gröna infrastruktur har stor betydelse för det lokala växt- och djurlivet samt för invånarnas välbefinnande. I den gröna infrastrukturen ingår alla gröna områden och all obebyggd mark. Stadsdelsområdets parker, naturmarksområden, park- och klippstränder, kyrkogårdar, gröna gårdar och gatumiljöns trädplanteringar ingår alla i ett nätverk som tillsammans bildar en helhet av grönska. I det här sammanhanget är alla grönytor viktiga, oavsett storlek, funktion och/eller innehåll.

Stockholms gröna infrastruktur. Den gröna infrastrukturen omfattar ytor på både land och vatten. I vissa lägen är därför strandlinjen inte synlig i kartan. Källa: Stockholms stad

- Kärnområde
- Livsmiljö för skyddsvärda arter
- Spridningszon

För en väl fungerande grön infrastruktur är det viktigt att grönområden, såsom parker, stränder och trädgårdar hänger samman och har kontakt med varandra.

I de västra delarna av Kungsholmen finns flera grönområden som hänger samman i större stråk. Det finns även inslag av naturmark mellan husen, såväl på kvartersmark som på offentlig mark. Inslaget av gamla ädellövträd är stort. I Kristineberg finns många gamla och grova ekar med stort naturvärde. Det breda parkstråket Rålambshovsparken–Konradsbergsparken–Fredhällsparken utgör ett ekologiskt särskilt betydelsefullt område för Stockholms stad. Även park- och klippstränderna runt Kungsholmen och Essingeöarna har stor betydelse för den gröna infrastrukturen.

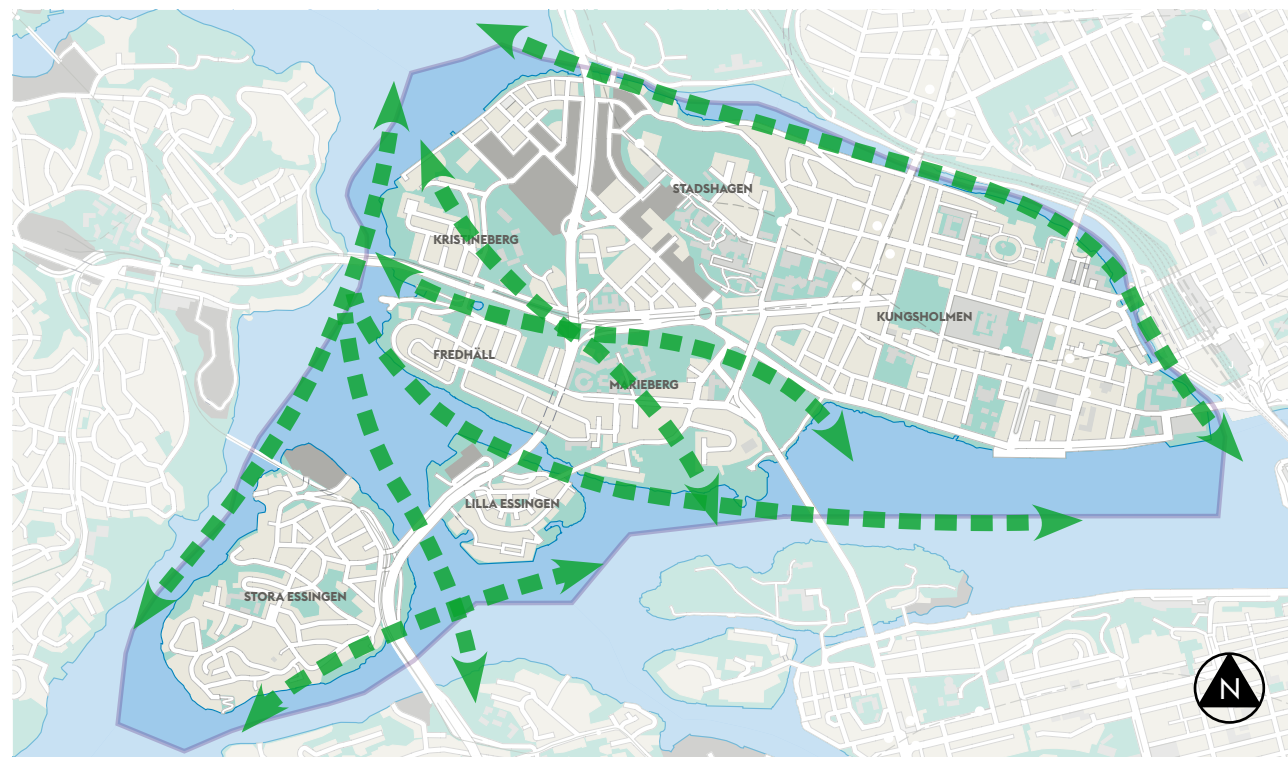
På östra Kungsholmen saknas naturområden nästan helt och parkerna ligger isolerade från varandra utan samband.

Stråk vid Rålambsvägen fungerar som grön länk mellan Fredhälls kvartersparker.

När staden växer och förtätas i snabb takt finns risk för att den gröna infrastrukturen försämras, exempelvis då parkmark tas i anspråk för exploatering. Därför ska miljöbedömningar och analyser tas fram i tidigt skede av planeringen. För att upprätthålla och stärka den gröna infrastrukturen är det viktigt att ställa krav på redovisning av grönkompensationsåtgärder i varje exploateringsprojekt som påverkar den gröna infrastrukturen.

För att förbättra de ekologiska samband som finns behöver de gröna stråken förstärkas, så att isolerade parker får bättre kontakt med andra gröna ytor och områden. Där samband saknas bör möjligheten att trädplantera gator eller andra hårdgjorda platser undersökas. Ett så finmaskigt grönt nät som möjligt är eftersträvaransvärt och värdefullt för att staden ska bli långsiktigt ekologiskt hållbar.

Kartan visar ekologiska samband med särskild betydelse för Kungsholmens biologiska mångfald. Kartan är framtagen inom ramen för Parkplan Kungsholmen och baseras på kartan Stockholms gröna infrastruktur (s. 40).

- allmän grön plats
- ekologiskt samband

Parkernas ekosystemtjänster

Ekosystemtjänster är de nyttor som grönskan genererar för människan. Kungsholmens parker och natur med allt från gamla ädellövträd till klippta gräsytor och blomsterplanteringar bidrar med ekosystemtjänster i staden. Vegetationen i parkerna fångar upp och renar dagvatten, de förbättrar stadsluften, stödjer pollinering, utgör livsmiljöer för vilda djur, fåglar och insekter samt ger oss sinnliga upplevelser av lövsus, blomdoft och fågelsång med mera.

För att få en tålig grön infrastruktur som kan utföra en mångfald av ekosystemtjänster är det viktigt med en variation av park- och naturtyper. En robust och sammanhängande grön infrastruktur med stor artrikedom tål förändringar och störningar bättre, har större anpassningsförmåga och är mer intressant för stadens invånare.

För att stadens ekosystemtjänster ska fungera krävs en rik biologisk mångfald. Biologisk mångfald innebär att varje art, genetisk variation eller naturtyp har ett egenvärde i sig själv. Biologisk mångfald är en viktig förutsättning för robusta ekosystem och för ett ekologiskt hållbart samhälle. Med en rik variation av växter, djur och ekosystem bevarar vi även en god livsmiljö för oss människor.

Biotoper

En biotop är en typ av område där vissa växt- och djursamhällen trivs och hör hemma. Biotopens specifika egenskaper såsom jordmån, klimat med mera gör att vissa organismer trivs bättre än andra vilket påverkar vilka djur och växter som lever i området.

Illustrationen visar hur stadens grönska ger samhällsvinster. Bild: C/O City

Stockholms stad har karterat stadens biotoper och av biotopkartan (redovisas ej här) framgår att östra Kungsholmen har relativt få och ensartade biotoper, medan de västra delarna av Kungsholmen och Sora Essingen har en större variation.

På östra Kungsholmens finns parker med intensivt skött gräsmark och stora träd såsom till exempel Kronobergsparken, Kungsholms kyrkogård och Kungsholms strand vid Barnhusviken. I Pontonjärsparken finns ett område med ädellövträd. I övrigt finns nästan ingen naturmark på östra Kungsholmen.

På västra Kungsholmen och Essingeöarna finns en stor del av stadsdelsområdets karaktäristiska gröna

FAKTA

Djurliv på Kungsholmen

Hare och räv är vanligt förekommande och kaninen har under senare år blivit allt vanligare. Igelkott finns på flera platser och kan ibland ses i Rålambshovsparken. Där finns även många ekorrar. Fågellivet är betydande. Som exempel kan nämnas bofink, gråsparv, björktrast, koltrast och stadsduva. Den mer sällsynta stenkäcken kan man med lite tur se i Rålambshovsparken. Olika arter av fladdermöss förekommer i området runt Norr Mälarstrand liksom i Fredhäll och Kristineberg.

stränder och hållmarker. Delar av det inre parkstråket Råambshovsparken–Konradsbergsparken–Fredhällsparken består av intensivt skötta gräsmarker och stora träd med visst inslag av ädellövträd. Det största naturmarksområdet är Stadshagsbergets lövskogsområde och hållmarker. Även i Kristineberg förekommer en del mindre lövskogsområden.

Stora Essingens biotoper består till övervägande del av fuktig lövskog med inslag av buskar, blandskog, gräs- och hållmarker. Lilla Essingen är hårt exploaterad. Där förekommer gräsmarksbiotoper med träd och enstaka hållmarker. Gröna och lumiga stränder dominerar både runt Stora och Lilla Essingen.

För den biologiska mångfalden har alla gröna ytor ett värde, även de som är mycket små. Särskilt betydelsefullt är att bevara träd som är gamla och ihålliga, företrädesvis ekar, då de i regel utgör livsmiljö för en mängd olika insektsarter. Stränder utgör betydelsefulla ekologiska spridningsvägar och är särskilt viktiga för den biologiska mångfalden.

Viktiga naturtyper

Som ett instrument för att visa på de ekologiska värdena och för att möjliggöra en rik biologisk mångfald har Stockholms stad kartlagt kärn- och spridningsområden för tre viktiga artgrupper som representerar värdefulla naturtyper inom staden. Artgrupperna utgörs av eklevande insekter, barrskogsfåglar och groddjur. Strukturen av kärn- och spridningsområden för en artgrupp kallas habitatnätverk och genom att upprätthålla och utveckla funktionerna i

Kungsholmen har flera områden med värdefull bostadsnära natur och gröna stränder. Bilder från Kristineberg och Fredhäll.

habitatnätverken för de tre artgrupperna kan en stor del av den biologiska mångfalden i staden bevaras.

På Kungsholmen finns viktiga ekområden i Kristinebergs slottspark, Konradsbergsparken, Kronobergsparken och Pontonjärparken. De två senare ligger isolerade bland tät bebyggelse medan ekområdena på sydvästra Kungsholmen har ett svagt samband västerut mot Traneberg. Det är också i dessa områden som flertalet av Kungsholmens så kallade jätteekar finns, det vill säga riktigt gamla och ihåliga träd vilka är särskilt betydelsefulla för den biologiska mångfalden. Även på Stora Essingen förekommer ekområden som har samband med de större ekområdena kring Vinterviken.

Ekmiljöerna vid Marieberg och på Stora Essingen är i behov av restaurering. Restaurering innebär att ett område återställs till önskat skick avseende biologisk mångfald. Förutom restaurering krävs kontinuerlig skötsel, vilken även bör inriktas på återväxt. Nyplantering av ek, skötsel av tillväxtekar samt röjning och friställande av befintliga värdefulla exemplar är av stor vikt för att kunna bevara bestånden och uppnå en gynnsam återväxt.

Våtmarksområden med goda spridningsmöjligheter för groddjur finns vid norra kanten av Stora Essingen. Dessa områden har dessutom goda förbindelser mot de större våtmarksområdena västerut.

Barrskogsområden saknas helt inom Kungsholmens stadsdelsområde.

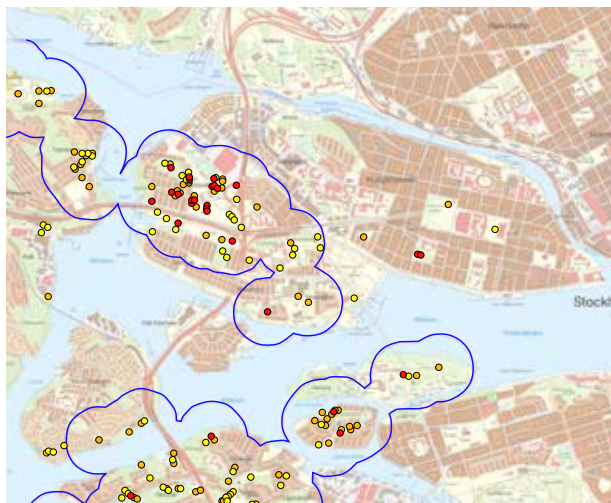
Park- och gatuträd

Träden utgör en viktig del av stadens grönstruktur och fungerar som livsmiljöer för många växter och djur. De renar luften och genom skugga och transpiration reglerar de temperaturen och bidrar till ett behagligare klimat. Träden kan även ha positiv effekt genom att bryta vinden. Rätt typ av träd på rätt plats kan förhindra att vindkorridorer och så kallade blåshål uppstår. Träden är även viktiga identitetsskapare och bidrar till många positiva effekter för människors välbefinnande och hälsa.

Ekområden – livsmiljö för eklevande insekter

- 200 m spridning
- 500 m spridning
- 1 km spridning
- 2 km spridning

Ek – jätteekar

- värdeklass 1 - högsta värde
- värdeklass 2
- värdeklass 3
- kärnområde

Våtmarker – livsmiljö för groddjur

- spridning högst trolig
- spridning trolig
- spridning möjlig

Goda markförhållanden är en förutsättning för att träd ska må bra och utveckla stora kronvolymer. Trädgropar behöver byggas och anpassas efter art och placering. Små träd i dålig kondition har ett mycket litet ekologiskt värde. Möjligheten för ett träd att bidra till biologisk mångfald och ekosystemtjänster ökar med trädens storlek och hälsa. Det är därför av största betydelse att de träd som planteras ges rätt förutsättningar – hellre ett par välmående träd än flera i dåligt skick.

I Kungsholmens parker och naturmarker finns många gamla och värdefulla träd. Många träd är från förra sekelskiftet och ger en stark karaktär och upplevelse av tidsdjup. För att åstadkomma ett trädbestånd med kontinuitet över tid finns behov av föryngring där gamla träd behöver ge plats för nya. En förnyelse ska utgå från en professionellt utförd trädinventering, som också kan ligga till grund för upprättande av trädvårdsplaner.

Gatuträden är de träd som får utstå störst påfrestningar i en stad. Trädens situation i gaturummet blir allt svårare på grund av stressfaktorer som minskade livsrum både ovan och under mark. Inventeringar som staden genomfört visar att många träd mår dåligt och har liten tillväxt. I staden pågår en fortlöpande renovering av växtbäddar för att ge träden bättre tillgång till luft och vatten. I hårdgjorda miljöer byggs så kallade skelettjordar som ger trädens rötter utrymme att växa under mark. Trädens rötter garanteras därigenom tillgång på syre samtidigt som de kan göra sig av med koldioxid som de producerar. Genom brunnar leds dagvatten till träden och används för bevattning.

Klimatförändringar och sjukdomar

Ett förändrat klimat kan innebära hot mot stadens träd. Ökade vindar bidrar till fler stormfällningar. Ett varmare och torrare klimat med större variationer i nederbörd och på sikt förhöjd vattennivå, kan störa den ekologiska balansen och ge sjukdomar och parasiter.

Trädarter som idag är drabbade av allvarliga sjukdomar är bland annat hästkastanj, ask och kanske mest känt alm. Under senare år har almsjukan orsakat att en stor del av stadens almbestånd dött och tagits bort.

Förutom redan drabbade arter finns sjukdomar och skadedjur utomlands som i framtiden förväntas spridas även till Sverige. En stor del av våra inhemska arter riskerar att drabbas av sjukdomar vilket kan komma att påverka bestånden allvarligt. Arter som riskerar att drabbas av sjukdomar och skadedjur i framtiden är exempelvis lönn, ek, björk, al och tall.

Idag består innerstadens träd till stor del av lind, lönn och björk, många planterades runt förra sekelskiftet. Vid nyplantering framöver är det mycket viktigt att tänka på att plantera olika sorters träd. För att undvika att stadens träd drabbas hårt av sjukdomar i framtiden är det viktigt med ett varierat trädbestånd både beträffande art och ålder.

FAKTA

Trädpolicy för Stockholms stad

- Trädpolicyen gäller för alla träd som förvaltas av staden.
- Stympning, toppkapning eller alltför hård beskärning får inte förekomma.
- Träden ska beskäras på ett sätt som överensstämmer med artens naturliga växtsätt. Ibland förekommer så kallad formbeskärning, men då har träden formats redan från unga år.
- Träd på stadens mark får aldrig fällas eller beskäras utan tillstånd från staden. Olovlig överkan polisanmäls.
- Vid markarbeten är det av största vikt att träden skyddas väl.

FAKTA

Almsjuka

- Almsjuka är en svampsjukdom som angriper almar och som i första hand sprids av almsplintborren och i andra hand via rotkontakt mellan sjuka och friska träd.
- Almsjuka orsakas av en parasitsvamp som hindrar vattenupptagning vilket leder till att trädet vissnar och dör.
- När en alm smittats är händelseförloppet förhållandevis snabbt och trädet dör inom en växtsäsong.
- Varje sommar inventeras alla almar på Stockholms stads mark. Drabbade träd fälls och destrueras så att spridningen begränsas.
- Almar som fälls i park- eller gatumiljö byts ut mot nya träd av annan släkt och art.

Luft, buller och vatten

Stadens hantering av luft, buller och vatten påverkar den gröna infrastrukturen och vilka kvaliteter den kan erbjuda. I dag finns det miljökvalitetsnormer för bland annat utomhusluft och omgivningsbuller. Även hanteringen av dagvatten är en aspekt som påverkar stadens ekologiska infrastruktur.

Luftkvalitet

Inom Kungsholmens stadsdelsområde finns flera platser med en luftkvalitet som varken lever upp till de svenska miljökvalitetsnormerna eller EU:s gränsvärden. Den största anledningen är utsläpp från vägtrafiken. Höga halter av bland annat kvävedioxid och partiklar finns längs trafikleder som Drottningholmsleden och Essingeleden. Även längs innerstadsgator som Sankt Eriksgatan, Fleminggatan, Kungsholmsgatan och Lindhagensgatan ligger halterna högt.

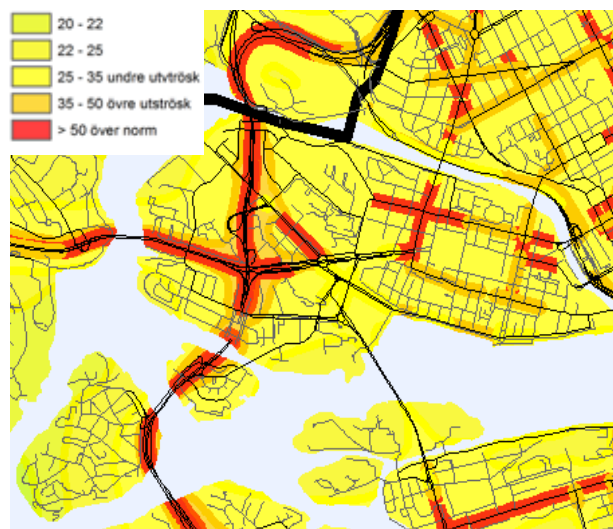
Utsläppen kan ge ökade besvär hos personer med astma och andra luftvägssjukdomar. Trafikavgaser kan också påverka hjärt- och kärlsystemet och har betydelse för uppkomst av lungcancer. Barn är särskilt känsliga.

Träd och annan vegetation har en förmåga att minska mängden luftföroreningar och bidra till en förbättrad luftkvalitet. Partiklar kan fastna på vegetationsytor och därmed lämna luftrummet och kvävgaser kan tas upp av växterna. Grönska är därför särskilt viktigt att utveckla i anslutning till högt trafikerade vägar och platser där många människor rör sig. Grönskan måste dock placeras på ett sådant sätt att den inte täpper igen och minskar luftutbytet och på så sätt får motsatt effekt.

Buller

Inom Kungsholmens stadsdelsområde finns många gator med höga bullernivåer. Flera av de stora parkerna ligger i anslutning till hårt trafikerade vägar. Fredhällsparken och Konradsbergsparken angränsar till Drottningholmsleden, och Rålambshovsparken gränsar mot Rålambshovsleden och påfarten till Västerbron. Detta är gator som alstrar bullernivåer som ligger över miljökvalitetsnormerna.

På östra Kungsholmen begränsas bullerutbredningen av bebyggelsens täta struktur. Många innergårdar och parker har därför lägre bullernivåer (50-60 dB(A)). Detta gäller exempelvis Kronobergsparken, Kungsholms hamnplan och Pontonjärparken. Park- och naturmarkerna på de västra delarna av Kungs-

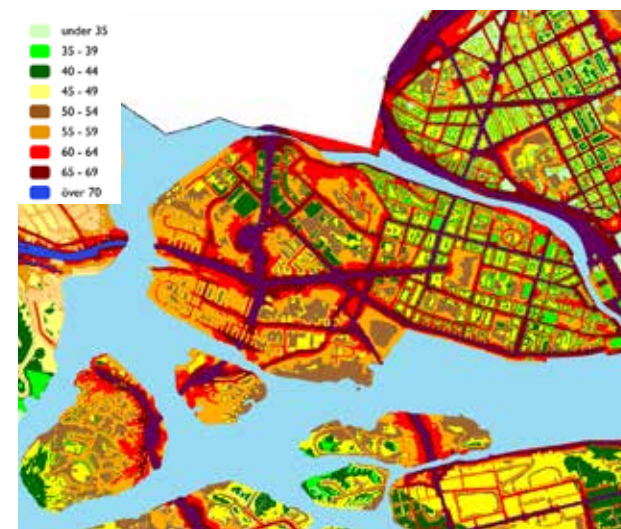

Kartan visar halten partiklar PM10/dygn 2010. PM10 är förenklat massan av partiklar i luften som är mindre än 10 mikrometer (μm) i diameter. Källa: Stockholms stad

holmen samt Essingeöarna har högre bullernivåer, vissa upp mot 70 dB(A).

Buller är ett stort problem och ger bland annat upphov till stora samhällsekonomiska kostnader. Resultaten från en stor mängd studier (C/O City 2014, sid. 30) visar att trafikbuller kan orsaka förändringar i de fysiologiska systemen (exempelvis förhöjt blodtryck), kognitiva brister (exempelvis försämrad uppmärksamhet och koncentration), sömnstörningar, stressrelaterade symtom, motiverings-svårigheter och känslomässiga problem.

Vegetation kan användas som verktyg för att reducera buller. Forskning visar att en grön fasad kan reducera upp till 3 dB(A), ett grönt tak upp till 8

Kartan visar bullernivåer i dB(A) ekvivalent ljudnivå per dygn. Bullret orsakas av trafik på väg, spår och i luften samt av industrin. Källa: Stockholms stad

dB(A) och en låg grön barriär upp till 10 dB(A) (C/O City 2014, sid. 30). Dessutom genererar natur och naturlika miljöer ljud som vi upplever som positiva, och kan därmed reducera negativ upplevelse av buller.

Dagvatten- och skyfallshantering

Den stora andelen naturlig mark på västra Kungsholmen innebär goda förutsättningar för infiltration av regnvatten. Inom östra Kungsholmens tätbebyggda delar, där andelen hårdgjorda ytor är stor, är möjligheten till infiltration sämre.

Vid stora regnmängder kan vattenflödena i hårdgjorda miljöer bli höga vilket i sin tur leder till stort tryck på ledningssystemen. I den täta staden måste fördröjning av dagvatten ske på andra sätt än via naturlig infiltration i marken, detta för att förhindra översvämningar, erosion och att orenat dagvatten kommer ut i sjöar och vattendrag.

Med en alltmer intensiv nederbörd till följd av klimatförändringar kommer kraven på utjämning och fördröjning av vattenflöden vid kraftiga regn att öka. Omhändertagandet av dagvatten kommer att behöva utvecklas från, att i första hand, omfatta konventionella lösningar med brunnar, dagvattenledningar, stenkistor och konstgjorda magasin, till att handla om mångfunktionella lösningar med ett lokalt omhändertagande som ger mervärden i stadsmiljön och stärker ekosystemen. Dagvatten från tak, gårdar och lokalgator kan tas omhand i naturliga system, med gröna tak, tillfälliga översvämningssytor i lågpunkter och genom fördröjning i mark och växtlighet. Vid extrema situationer som hundraårs-

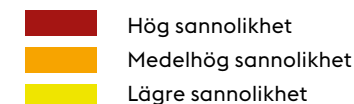
regn och kraftiga skyfall måste dock alla tillgängliga system samverka.

Som en del i Stockholms stads pågående klimatanpassningsarbete har en skyfallsmodellering för staden utförts. Modelleringen visar vilka delar i staden som riskerar att översvämmas vid kraftiga skyfall, så kallade 100-årsregn. Vid skyfall kommer parkerna utgöra betydelsefulla platser dit vatten kan

ledas, samlas och infiltreras. Det är därför viktigt att utveckla mångfunktionella lösningar som stärker de rekreativa och sociala värdena i parkerna samtidigt som kapaciteten att omhänderta stora regnmängder ökar. Nya samarbetsformer, tydligare ansvarsfördelning och fördelning av resurser mellan stadens förvaltningar och bolag behöver tas fram för att kunna uppnå dessa mål.

Kartan visar sannolikheten för marköversvämning vid 100-årsregn enligt Stockholm Vattens skyfallsmodellering 2015. På några platser där sannolikheten för översvämning är stor har staden påbörjat ett arbete med förebyggande åtgärder. Källa: Stockholms stad

Mål och strategier

På Kungsholmen ska ett rikt växt- och djurliv värnas. En hållbar grön infrastruktur ska vidareutvecklas för att bidra till stadens klimatanpassning och en mångfald av ekosystemtjänster.

Nyttja parkernas kapacitet för klimatanpassning

- ▶ Genom att stärka den ekologiska infrastrukturen ska stadsdelsområdet anpassas bättre till nya klimatförutsättningar.
- ▶ Investeringar i dagvattensystem i parkerna ska utvecklas för att kunna hantera en ökad nederbörd och en ökad andel kraftiga skyfall.
- ▶ Användningen av dagvatten för bevattning av stadsträd och planteringar ska utvecklas.
- ▶ Stormfällningar av enstaka träd kommer att bli vanligare, som en följd av ökande vindar. Nedtagning av träd i dålig kondition, trädvårdsinsatser och nyplantering av träd är viktigt för att säkerställa återväxt och succession. Trädvårdsplaner ska tas fram.
- ▶ Med ett förändrat klimat ökar andelen växtsjukdomar. En större variation av träd, buskar och blommor ska planteras för att skapa bättre tålighet mot kommande förändringar och nya sjukdomar.
- ▶ Stadsodling främjar den biologiska mångfalden, genom ökad blomning och pollinering. Möjligheten till urban odling i stadsdelsområdet ska förbättras.
- ▶ Genom att planera för mer grönska i anslutning till högt trafikerade trafikleder nyttjas växtlighetens luftrenande egenskaper.
- ▶ Växtlighetens bullerreducerande kapacitet ska användas. Det är viktigt att verka för att mer grönska och bullerdämpande skydd anläggs längs utsatta platser.

Utveckla parkskötseln för en ökad biologisk mångfald

- ▶ Ett förändrat klimat ställer andra och nya krav på både skötsel och investeringar. Parker som är särskilt värdefulla att utveckla för ökad artrikedom och ekologisk skötsel ska identifieras och långsiktiga skötselplaner ska tas fram.
- ▶ Det prydliga innebär ofta hög skötselnivå och liten artvariation. Genom att våga ovårdat och tillåta vissa mer vildvuxna områden eller platser kan den lokala biologiska mångfalden öka.
- ▶ Skötselplaner för restaurering av ekområden och för den bostadsnära naturmarken ska tas fram. Även små gröna ytor nära bebyggelse har stor betydelse för den biologiska mångfalden.

Verka för mer samarbete i syfte att stärka ekologiska samband

- ▶ Alla gröna ytor i stadsdelsområdet har betydelse för den ekologiska infrastrukturen. En strategisk områdesplanering där stadens förvaltningar och andra aktörer samverkar kring en utveckling av de gröna sambanden är angelägen.
- ▶ Nya bostadsområden och byggnader kan också bidra med grönska. Andelen gröna ytor bör ökas på olika sätt, exempelvis genom gröna väggar och tak eller tillskapande av grönska på hårdgjorda platser.

Bostadsnära natur vid Stagneliusvägen i Fredhäll.

Källor

Alla tiders Stockholm – Riksintressen för kulturmiljövården. Stockholmia förlag, 2014

Digitala stadsmuseet;
<http://digitalastadsmuseet.stockholm.se/fotoweb/grid.fwx>

Fornsök, Riksantikvarieämbetet;
<http://www.raa.se/hitta-information/fornsok-fmis/om-fornsok/>

Från det yttersta Kungsholmen. Birgitta Conradson, Stockholmia förlag, 2000

Grönare Stockholm – Riktlinjer för planering, genomförande och förvaltning av stadens parker och naturområden. Stadsledningskontoret Stockholms stad, 2016

Kartunderlag och Sociotopkartan 2015 från dpMap Stockholms stadsdelsförvaltningar;
http://kartor.stockholm.se/bios/applet/bios.jsp?app=d-pmap_sdf/

Minne och vision. Per Kallstenius, Bokförlaget Max Ström, 2010

Park- och naturtillgång i Stockholms stad – Analys av stockholmarnas tillgång till parker, naturområden, områden med god ljudkvalitet och idrottsanläggningar. Katarina Borg, red. Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2010

Parkplan Kungsholmen, Del 1 och 2. Kungsholmens stadsdelsförvaltning och Trafikkontoret Stockholms stad, 2008

Promenadstaden – översiktsplan för Stockholm. Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2010

Si, här har du Hessingen – landet mitt i sta'n. Jahn Charleville, Stockholms läns hembygdsförbund, 2009

Si här har du Lillan. Jahn Charleville, Essingeöarnas hembygdsförening, 1996

Sociotophandboken – Planering av det offentliga uterummet med Stockholmarna och sociotopkartan. Alexander Ståhle, red. Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2003:2

Stockholmskällan;
<http://www.stockholmskallan.se/Jamfor-kartor/> <http://www.stockholmskallan.se/Kalltyper/Fotografier/>

Stockholm – en historia i kartor och bilder. Helena Friman, Göran Söderström, Bonnier fakta, 2008

Stockholms byggnadsordning – ett förhållningssätt till stadens karaktärsdrag. Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 1998

Stockholms dataportal;
<http://dataportalen.stockholm.se/dataportalen/>

Stockholms miljöbarometer;
<http://miljobarometern.stockholm.se/>

Stockholms parker – innerstaden. Bertil Asker, Liber, 1986

Stockholms Parkprogram – Handlingsprogrammet för utveckling och skötsel av Stockholms parker och natur. Gatu- och fastighetskontoret Stockholms stad, 2006

Stockholms stads miljöprogram 2016–2019. Stadsledningskontoret Stockholms stad, 2016

Stockholms stadsmuseums kulturhistoriska klassificering av bebyggelse;
http://kartor.stockholm.se/bios/dpwebmap/cust_sth/kul/klassificering/DPWebMap.html

Stockholms stränder – Från industri till bostäder. Eva Eriksson, red. Ordfront förlag/Samfundet S:t Erik, 2003

Stockholms unika ekomiljöer – förekomst, bevarande och utveckling. Magnus Nilsson, red. Ekologigruppen och Exploateringskontoret Stockholms stad, 2007

Trädplan för Stockholm, Policy del 1 och del 2. Gatu- och fastighetskontoret Stockholms stad, 1995

Urbana ekosystemtjänster: Låt naturen göra jobbet. Varis Bokalders och Maria Block, red. C/O City, 2014

Wikipedia;
<https://sv.wikipedia.org/wiki/Portal:Huvudsida>

Översiktsplan för Stockholm, samrådsförslag. Stadsbyggnadskontoret Stockholms stad, 2016

Historiska kartor och bilder på sid. 15–19

1. Karta över Stockholm, troligen från 1642
Upphov: Okänd
Källa: Kungliga biblioteket/Kart- och bildsektionen/Stockholm 51:30
Kartan är beskuren.
2. Lilla Råambshov, 1931
Fotograf: Gustaf W:son Cronquist
Källa: Stockholms stadsmuseum
Bilderna är beskuren.
3. 1805 års karta över Stockholm
Upphov: Carl af Akrel
Källa: SE/SSA/Tryckta kartor/Carl Akrel 1805 års karta
Kartan är beskuren.
4. 1885 års karta
Upphov: A.R. Lundgren och Herman Markman
Källa: SE/SSA/Tryckta kartor/Atlas öfver Stockholm upprättad och utgifven af A. R. Lundgren år 1885/Karta i 13 blad
Kartan är beskuren.
5. Kronobergsparken, 1900-1910
Fotograf: okänd
Källa: Stockholms stadsmuseum
Bilderna är beskuren.
6. Polishuset med park, 1927
Fotograf: G. Heurlin
Källa: Stockholms stadsmuseum
7. Velodromen i Kristineberg
Fotograf: Walter Hagqvist
Källa: Stockholms stadsarkiv
Bilderna är beskuren.
8. 1934 års karta över Stockholm med omnejd
Upphov: H. Hellberg och A.E. Pålman
Källa: SE/SSA/Stockholmskartor/ 1917-34
Karta över Stockholm med omnejd
Kartan är beskuren.
9. Plaskdammen i Fredhällsparken, 1944
Fotograf: Olle Widfeldt
Källa: Stockholms stadsmuseum
Bilderna är beskuren.
10. Dans i Råambshovsparken, 1944
Fotograf: Yngve Karlsson
Källa: Stockholms stadsmuseum
Bilderna är beskuren.
11. Porträtt av Holger Blom
Fotograf: Jan de Meyere
Källa: Stockholms stadsmuseum
12. 1938-1940 års karta, blad "Staden:a"
Upphov: Stockholms stadsingenjörskontor
Källa: SE/SSA/Tryckta kartor/Karta över de centrala delarna av Stockholm 1938-1940/
Kartblad Staden:a
Kartan är beskuren.
13. Vårbild från Norr Mälarstrand
Fotograf: Sven Goliath
Källa: Spårvägmuseet
Bilderna är beskuren.
14. Kungsbroplan, 1965
Fotograf: Ingemar Gram
Källa: Stockholms stadsmuseum
Bilderna är beskuren.

Stockholms
stad

Kungsholmens
stadsdelsförvaltning

